

Міністерство освіти і науки України

Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II

Кафедра філології

Реєстраційний № _____

Кваліфікаційна робота

**МОВНІ ІДЕОЛОГІЇ В ПІДРУЧНИКАХ УГОРСЬКОЇ МОВИ
ЗАКАРПАТТЯ В ПЕРІОД 2005 - 2025 РР.**

Бене Александра Саболчівна

Студентка IV-го курсу

Освітня програма «Середня освіта (Мова і література (угорська))»

Спеціальність 01 Освіта / Педагогіка 014 «Середня освіта (Мова і література угорська)»

Рівень вищої освіти: бакалавр

Тема затверджена на засіданні кафедри

Протокол № 107 / 14.10.2024.

Науковий керівник:

Дудич Катерина Іванівна,

доктор філософії, доцент

Завідувач кафедри

Берегсасі Аніко Ференцівна,

зав. кафедри, доктор габілітований, професор

Робота захищена на оцінку _____, «___» _____ 202_ року

Протокол № _____ / 202_

**Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II**

Кафедра філології

**Кваліфікаційна робота
МОВНІ ІДЕОЛОГІЇ В ПІДРУЧНИКАХ УГОРСЬКОЇ МОВИ
ЗАКАРПАТТЯ В ПЕРІОД 2005 - 2025 РР.**

Рівень вищої освіти: бакалавр

Виконавець: студентка IV -го курсу

Бене Александра Саболчівна

Освітня програма «Середня освіта (Мова і література (угорська))»

Спеціальність 01 Освіта / Педагогіка 014 «Середня освіта (Мова і література угорська))»

Науковий керівник: **Дудич Катерина Іванівна,**
доктор філософії, доцент

Рецензент: **Чурман-Пушкеш Аніко Степанівна,**
старший викладач

Берегове
2025

**Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola**

Filológia Tanszék

**NYELVI IDEOLÓGIÁK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELV
TANKÖNYVEKBEN 2005-2025 KÖZÖTT**

Szakdolgozat

Készítette: Bene Alexandra

BA IV. évfolyamos magyar nyelv és irodalom

szakos hallgató

Témavezető: Dr. Dudics Katalin

PhD, docens

Recenzens: Csurman-Puskás Anikó

adjunktus

Beregszász – 2025

ЗМІСТ

I. ВСТУП.....	6
II. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ МОВНИХ ІДЕОЛОГІЙ	7
2.1 Поняття та історичний розвиток мовних ідеологій.....	7
2.2 Зв'язок між мовними ідеологіями та суспільними процесами	11
2.3 Зв'язок між мовними ідеологіями та освітою	13
III. МОВНА СИТУАЦІЯ ТА СИСТЕМА ОСВІТИ УГОРСЬКОЇ ГРОМАДИ	
ЗАКАРПАТТЯ	15
3.1 Історичні та соціальні передумови угорської громади Закарпаття	15
3.2 Зміни в мовній політиці між 2005 і 2025 роками.....	16
3.3 Роль підручників у збереженні мови меншини	19
IV. МОВНІ ІДЕОЛОГІЇ В ПІДРУЧНИКАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УГОРСЬКОЇ	
МОВИ ДЛЯ 10-11 КЛАСІВ	22
4.1 Мета, процес і гіпотези дослідження	22
4.2 Про підручник угорської мови для 10 класу, виданий у 2010 році	23
4.3 Про підручник угорської мови для 10 класу, виданий у 2018 році	26
4.4 Про підручник угорської мови для 11 класу, виданий у 2011 році	29
4.5 Про підручник угорської мови для 11 класу, виданий у 2019 році	31
4.6 Підсумкові твердження про мовні ідеології, які з'являються в підручниках ...	34
ВИСНОВОК.....	36
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	37
РЕЗЮМЕ	41
СПИСОК МАЛЮНКІВ	42

Tartalomjegyzék

I. BEVEZETÉS	6
II. A NYELVI IDEOLÓGIÁK ELMÉLETI HÁTTERE	7
2.1 Nyelvi ideológiák fogalma és történeti fejlődése	7
2.2 A nyelvi ideológiák kapcsolata a társadalmi folyamatokkal	11
2.3 Nyelvi ideológiák és oktatás kapcsolata	13
III. A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉG NYELVI HELYZETE ÉS OKTATÁSI RENDSZERE	15
3.1 A kárpátaljai magyar közösség történeti és társadalmi háttere	15
3.2 Nyelvpolitikai változások 2005–2025 között	16
3.3 A tankönyvek szerepe a kisebbségi nyelv fenntartásában	19
IV. NYELVI IDEOLÓGIÁK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELV 10–11. OSZTÁLYOS	
TANKÖNYVEIBEN	22
4.1 A vizsgálat célja, folyamata, hipotézisei	22
4.2 A 2010-ben megjelent 10. osztályos magyar nyelv tankönyvről.....	23
4.3 A 2018-ban megjelent 10. osztályos magyar nyelv tankönyvről	26
4.4 A 2011-ben megjelent 11. osztályos magyar nyelv tankönyvről	29
4.5 A 2019-ben megjelent 11. osztályos magyar nyelv tankönyvről	31
4.6 Összegző megállapítások a tankönyvekben megjelenő nyelvi ideológiákról.....	34
ÖSSZEFOGLALÁS	36
HIVATKOZOTT IRODALOM	37
REZÜMÉ	41
ÁBRÁK JEGYZÉKE	42

I. BEVEZETÉS

A nyelvi ideológiák vizsgálata kulcsfontosságú a nyelvhasználat társadalmi és kulturális összefüggéseinek megértésében. Segít megérteni, hogyan gondolkodnak az emberek a nyelvről, hogyan befolyásolják a nyelvhasználatot a mindennapokban. Még inkább jelentős ez az iskolai tankönyvek esetében, mivel ezek az oktatási eszközök nem csak nyelvi ismereteket közvetítenek, hanem nyelvi mintákat, szemléletmódokat és értékeket formálnak.

A tankönyvekben közvetített nyelvi szemlélet különösen fontos a kisebbségi nyelvi helyzetben élő közösségek esetében. Ilyen a kárpátaljai magyarság is, ahol magyar anyanyelvű közösség többnyelvű környezetben él, és a nyelvhasználatot számos társadalmi, politikai és oktatáspolitikai tényező befolyásolja. Az iskolai oktatás ebben a helyzetben nem csak tudásátadásra szolgál, hanem hozzájárul a tanulók nyelvi attitűdjeinek, identitásának és nyelvhasználati magatartásának kialakulásához. A tankönyvek tehát nem egyszerűen tananyagot közvetítenek, hanem nyelvi ideológiákat is.

A szakdolgozat, - melynek címe *Nyelvi ideológiák a kárpátaljai magyar nyelv tankönyvekben 2005- 2025 között*- két fő részből áll. Az elméleti részben bemutatásra kerül egyrészt a nyelvi ideológia fogalma és kutatásának főbb irányzatai, másrészt a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzete, különös tekintettel a kisebbségi nyelvhasználat sajátosságaira és az oktatás nyelvformáló szerepére. Majd a vizsgálati rész négy tankönyv – két tizedik és két tizenegyedik osztályos magyar nyelv tankönyv – tartalmi elemzését tartalmazza a nyelvi ideológiák szemszögéből. A kutatás célja feltárni, miként jelennek meg ezekben a tankönyvekben a standard nyelvváltozathoz kapcsolódó ideológiák, valamint a kétnyelvűséghez, a szókölcsönzésekhez és idegen szavakhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák. Emellett a dolgozat vizsgálja, hogyan jelenik meg a nyelvi purizmus és tolerancia fogalma, és miként viszonyulnak a tankönyvek a nyelvi helyesség kérdéséhez.

A dolgozat célja, hogy rávilágítson arra, milyen fontos szerepe van a nyelvi ideológiáknak a kárpátaljai magyar nyelvoktatásban, mivel a tankönyvek nem csupán tudományos ismereteket közvetítenek, hanem társadalmi és kulturális értékeket is, amelyek hatással vannak a fiatalok nyelvi attitűdjeire. Az elemzés eredményei szeretnénk, hogy hozzájáruljon a kisebbségi nyelvhasználat megerősítéséhez és a tudatosabb nyelvi nevelés kialakításához is.

II. A NYELVI IDEOLÓGIÁK ELMÉLETI HÁTTERE

A nyelv mint az emberi tudás és a társadalmi lét szerves része, mindenféle értelmezések, vélekedések és ideológiák középpontjába kerül. Egy nyelvközösség fennmaradásában meghatározó szerepet játszanak a nyelvre vonatkozó önreflexív értelmezések, attól függően, hogy a tudományos leírás ezeket elfogadja vagy sem. Az ilyen értelmezések és nyelvi ideológiák többsége nem tudományos kutatásokból ered, hanem a beszélők saját megfigyeléseiből és az ezekre adott reakciókból alakul ki. Bizonyos nyelvészeti irányzatok – ha gondolati rokonságot mutatnak ezekkel az elképzelésekkel – olykor beépítik őket a nyelv objektívabbnak szánt leírásaiba is (Tolcsvai Nagy 2017).

A nyelvi ideológia értelmezése a szakirodalomban nem egyértelmű. Egy szűk értelmezés szerint a nyelvi ideológiák olyan gondolatok vagy eszmerendszerek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvközösségek helyzetével, a nyelvek közötti viszonyal és a nyelvhasználatkal kapcsolatos tények magyarázatára és igazolására szolgálnak. Tágabb felfogás szerint bármilyen nyelvi vonatkozású vélekedés nyelvi ideológiának tekinthető, függetlenül attól, hogy magyarázó vagy igazoló szerepe van-e. E felfogás szerint ugyanis nyelvi ideológiának tekinthetők azok a nem tudatosult nyelvi vonatkozású vélekedések is, amelyet a beszélő nem fogalmaz meg, vagy nem tudatosan tart fenn, hanem normális nyelvi viselkedéséből lehet rá következtetni (Lanstyák 2014: 192).

2.1 Nyelvi ideológiák fogalma és történeti fejlődése

A nyelvi ideológiák olyan elképzeléseket, vélekedéseket és hiedelmeket foglalnak magukban, amelyek a nyelv működésére és szerepére vonatkoznak. Mivel az emberek folyamatosan alakítják saját szövegeiket, mások beszédét értelmezik, és társas környezetben kommunikálnak, nyelvi tudásuk és tapasztalataik rendkívül összetettek. A nyelvhasználat folyamata során nemcsak közvetítik gondolataikat, hanem tudatosan vagy ösztönösen értékelik a nyelvi jelenségeket. A beszélőknek általában határozott elképzeléseik vannak saját és mások nyelvhasználatáról, a nyelvi változatosságról, a nyelv működéséről, anyanyelvük jellemzőiről, valamint a helyességről és a hibákról. A nyelvi ideológiák formálják a nyelvvel kapcsolatos elvárásokat, célokat és normákat, és meghatározzák, hogy egy adott nyelvet milyen nézőpontból értelmezzük és mutatnak be. Például gyakran ellentétes álláspontok jelennek meg a nyelvi szabályosság és a nyelvi szabadság kérdésében,

sokszor figyelmen kívül hagyva a tényleges kommunikációs gyakorlatot és annak feltételeit (Tolcsvai Nagy 2017).

A nyelvi ideológiák vizsgálata a nemzetközi nyelvtudományban már évtizedek óta központi szerepet tölt be, számos kutatás foglalkozik a témával. Ezzel szemben a magyar nyelvtudományban ez még mindig egy viszonylag kevésbé feltárt területnek számít. A nyelvi ideológiák kutatása az 1980-as évektől kezdve fokozatosan a szociolingvisztika, a diskurzuselemzés és a nyelvi antropológia egyik részterületévé vált. Mivel azonban elméleti és módszertani háttere nem egységes, a kutatók eltérő meghatározásokból kiindulva közelítik meg ezt a jelenséget (Laihonen 2011: 20).

A nyelvészeti antropológia és a szociolingvisztika egyik meghatározó területe a nyelvi ideológiák kutatása. Michael Silverstein vezette be a nyelvészetbe a nyelvi ideológia fogalmát: *„nyelvről alkotott gondolatok együttese, melyeket annak használói fogalmaznak meg az észlelt nyelvi szerkezetek és nyelvhasználatok racionalizálása és igazolása érdekében”* (Szabó 2015).

Susan Gal (2002: 197) szerint a nyelvi ideológiák olyan kultúrafüggő elképzelések, amelyek a nyelvhasználók és megfigyelők visznek be a nyelv működésébe. Ezek a gondolatok arra vonatkoznak, hogy milyen szerepet játszik a nyelv, mit árulnak el a nyelvi különbségek az egyes beszélőkről, illetve hogy miért léteznek egyáltalán ilyen eltérések. Nemcsak hétköznapi emberek, hanem társadalomtudósok is rendelkeznek nyelvi ideológiákkal.

Silverstein (1995, idézi Kiss 2009: 438) megközelítése szerint a nyelvi ideológiák közé tartoznak mindazon vélekedések, hiedelmek és megfogalmazások, amelyek a nyelvre vonatkoznak. Ezek szoros kapcsolatban állnak a társadalmi struktúrákkal, hatalmi viszonyokkal, valamint egy adott közösség céljaival.

A nyelvi ideológiák a nyelvről alkotott elképzelések és eszmék összességét jelentik, amelyek kulturális jelentéseket hordoznak. Ezek az ideológiák lehetnek tudatosan megfogalmazottak vagy rejtett jelenlévők, és a diskurzusban, valamint a nyelvhasználati gyakorlatokban nyilvánulnak meg. Fontos szerepet játszanak a beszédmódok és a társadalmi viszonyok közvetítésében, mivel meghatározzák, hogyan értelmezzük és használjuk a nyelvet a különböző társadalmi helyzetekben. Minden nyelvi ideológia valakihez kötődik, tehát egy adott nézőpontból származik, így mindig pozícionált és részleges, nem pedig egyetemes vagy teljesen tárgyilagos (Bodó 2024).

A különböző meghatározások abban egyetértenek, hogy a nyelvi ideológiák segítségével értelmezhetők bizonyos nyelvhasználati jelenségek. A nyelvi ideológiai vizsgálatok középpontjában a metanyelvi tevékenység áll, vagyis a nyelvről alkotott

megnyilatkozások, amelyek mélyen beépültek a beszélőközösségek kulturális és együttes tudatába. Mindezek hatással vannak arra, hogyan viszonyulnak az emberek különböző nyelvekhez és nyelvváltozatokhoz, valamint befolyásolják a nyelv használatát is (Kiss 2009: 438).

A nyelvi ideológiák kutatói tudatosan elhatárolódnak attól a marxista szemlélettől, amely az ideológiát „hamis tudatként” értelmezi. Ennek megfelelően vizsgálataik nem az ideológiák igazságtartalmára vagy valóságalapjára valónak, hanem azokra a nyelvi vélekedésekre, amelyek az egyes nyilatkozatokban megjelennek. A nyelvi ideológiák kutatásának célja tehát nem az, hogy eldöntse, ezek a vélekedések igazak vagy tévedések, hanem hogy feltárja, miként tükrözik a nyelvről alkotott társadalmi elképzelésekben. Ezért vagyunk a nyelvi mítoszok és babonák nem tartoznak e vizsgálatok középpontjába, mivel ezek nem nyelvi ideológiaként, hanem inkább kulturális hiedelemrendszerként értelmezhetők (Laihonen 2009: 281).

A nyelvi vélekedések két típusa különböztethető meg: az explicit és implicit nyelvi ideológiák. Az explicit ideológiák tudatosan megfogalmazott, intézmények által támogatott rendszerek, amelyek konkrét nyelvi vagy társadalmi célokat szolgálnak. Ezeket gyakran nyelvészek vagy nyelvművelők terjesztik.

Az implicit nyelvi ideológiák ezzel szemben nem teljesen tudatosult, de széles körben elterjedt vélekedések, amit a laikus beszélők is igaznak tartanak. Ezek részben egybeeshetnek a nyelvi mítoszokkal. Az explicit ideológiák olykor ezekből a vélekedésekből alakulnak ki, máskor viszont épp fordítva: a szakértők által hirdetett nézetek szivárognak le a laikus közösségekbe, leegyszerűsödve és kevésbé tudatosulva (Lanstyák 2014: 193).

A kétféle nyelvi ideológia közötti különbséget jól szemlélteti a defektivizmus példája. Laikusi vélekedésként azt a hitet jelenti, hogy bizonyos nyelvi formák romlottak vagy károsak. Nyelvi ideológiaként viszont azt a célt szolgálja, hogy a beszélők elfogadják ezt a nézetet, és elutasítsák az ilyen formákat, különösen a standard nyelvváltozatban (Lanstyák 2014: 193). De előfordul, hogy a nyelvi ideológia sem kifejtve, sem közvetett módon nincs jelen a nyelvi megnyilatkozásban, de lehet rá következtetni a megfogalmazás módjából vagy az érvelés hiányából. Ezt nevezi a szakirodalom verbalizálatlan nyelvi ideológiának (Lanstyák 2011: 17).

Az elemzett szövegek alapján a nyelvi ideológiák mögött gyakran meghúzódik egy kevésbé tudatosult vagy kifejtetlen vélekedés, amely ezekből származik, vagy éppen alapjukat képezi. De ez nem minden esetben igaz, hiszen léteznek olyan szakértői nyelvi ideológiák is, amelyek a laikus beszélők számára ismeretlenek. Nem minden nyelvi

vélekedés válik ideológiává, mivel nem mindegyiknek van nyelvvalakítási, társadalmi vagy politikai célja (Lanstyák 2014: 193).

A nyelvi ideológiák sokféle formában létezhetnek. A magyar nyelv területén az egyik legátfogóbb kutató ezen a területen Lanstyák István, aki nemcsak számos tanulmányban foglalkozik a témával, hanem egy folyamatosan bővülő nyelvvideológiai fogalomtárat is létrehozott. Ez a gyűjtemény egy bevezetés és szakirodalmi áttekintés után 231 különböző nyelvi ideológia elnevezését és meghatározását tartalmazza a 2017-es változat szerint. Maga Lanstyák, valamint más nyelvészek is többféle szempont szerint rendszerezték ezeket az ideológiákat, ami a nagy számuk és a különböző csoportosítási célok miatt vált szükségessé (Lanstyák 2017).

A magyar anyanyelvű beszélők körében különösen elterjedtek a nyelvműveléshez kapcsolódó nézetek, amelyek alapját gyakran a nyelvi konzervativizmus ideológiája képezi. Lanstyák a fogalmat saját terminológiailag kétféle szempontból gyűjtötte meg: egyrészt az általános nyelvi ideológiák között, másrészt pedig a nyelvhelyességi ideológiák kategóriájában. Az első értelmezés szerint a nyelvi konzervativizmus nemcsak a nyelvhelyességi döntésekben játszik szerepet, hanem tágabb értelemben más nyelvvel kapcsolatos vélekedésekre is hatással van. Mindkét esetben beágyazott ideológiáról van szó, vagyis olyan társadalmi és kulturális tényezők támogatják, amelyek megerősítik és fenntartják annak érvényességét (Lanstyák 2017).

Lanstyák meghatározása szerint a nyelvi konzervativizmus alapja az a meggyőződés, hogy a hagyományos nyelvi formák kiemelkedő értéket képviselnek, megőrzésük pedig nemcsak kulturális, hanem nemzeti érdek is. Az ezt vallók gyakran aktívan próbálják lassítani vagy akár visszafordítani a nyelvi változásokat.

A nyelvhelyességre vonatkozó konzervatív nézetek két szinten értelmezhetők. Makroszinten azt az elképzelést takarja, hogy a régiesebb nyelvek vagy nyelvváltozatok értékesebbek, mint a jelentősebb változásokon átesett változatok. Mikroszinten pedig azt a meggyőződést jelenti, hogy a régebb óta létező nyelvi elemek eredendően helyesebbek és értékesebbek az újonnan kialakult vagy átvett formáknál (Lanstyák 2017: 27).

A nyelvi ideológiák mindig valamilyen csoport vagy egyén érdekeit szolgálják, így kialakulásuk, fennmaradásuk vagy eltűnésük elválaszthatatlan ezektől az érdekektől. Ez azt jelenti, hogy az ideológiák vizsgálata során nem lehet teljesen semleges álláspontot képviselni, mivel minden nézőpont valamilyen módon kapcsolódik az ideológiák világához. Ennek kiemelése azért is lényeges, mert a mindennapi használatban az „ideológia” fogalma gyakran a marxista hagyományokból ismert hamis tudat értelmezésével fonódik össze,

amely az „igazságot” állítja szembe az ideologikus megközelítéssel. A nyelvi ideológiák kutatásának egyik fontos vonulata az ideológiakritika, amely például a kritikai diskurzuselemzés révén tárja fel, hogyan formálódnak meg a társadalmi érdekeket tükröző nyelvi gyakorlatok. Ugyanakkor gyakran felmerül a kérdés, hogy az ideológiakritikai nézőpont is mennyiben szabadulhat meg attól az ideológiai kerettől, amelyet vizsgálni kíván (Bodó 2016: 14).

A nyelvi ideológiák kutatásának eredményei számos tudományos, politikai és társadalmi kérdés újragondolását teszik lehetővé. Különösen fontos ez a nyelvművelés, nyelvtervezés és nyelvmenedzselés összefüggéseinek vizsgálatában, mivel ezek a területek szorosan kapcsolódnak egymáshoz és meghatározzák a nyelvhasználattal kapcsolatos társadalmi folyamatokat.

A nyelvmenedzselés kapcsán kiemelt jelentősége van a nyelvi problémák és a nyelvi ideológiák kapcsolatának. Az, hogy egy egyén vagy közösség milyen mértékben érzékel egy adott jelenséget nyelvi problémaként, illetve milyen módon kezeli azt, nagymértékben függ az adott közegben uralkodó nyelvi ideológiáktól (Lanstyák 2011: 49).

2.2 A nyelvi ideológiák kapcsolata a társadalmi és politikai folyamatokkal

A társadalmi és nyelvi változók közötti kapcsolat értelmezése továbbra is viták tárgyát képezi, ami részben a korrelációs vizsgálatok társadalomelméleti háttérének összetett problémáiból fakad (Bucholtz–Hall 2004). Kritikai észrevételek érik például azt a nézőpontot, amely szerint a nyelvi és nyelvhasználati eltérések mintázatai egyértelműen tükrözik a társadalmi szerkezetet, mivel ez feltételezi, hogy a társadalmi kategóriák és identitások előre meghatározott, jól körülhatárolható entitások, amelyek a nyelvhasználattól független léteznek. Ez a megközelítés azonban nem veszi figyelembe, hogy a nyelvhasználat nem csupán a társadalmi valóság visszatükrözése, hanem annak cselekvő formálója is. A beszélők nem passzív közvetítői a társadalmi struktúráknak, hanem kreatív és cselekvő egyének, akik a nyelvet nemcsak társadalmi kategóriák és viszonyok képzésére, hanem azok létrehozására, képzésére vagy akár megkérdőjelezésére is használható. Azt az elképzelést, miszerint az identitások és társadalmi állapotok nem statikus kategóriák, hanem a kommunikáció során kialakuló társadalmi cselekvések, számos tanulmány is alátámasztja, különösen azok, amelyek a társadalmi helyzet nyelvi aspektusait vizsgálják (Duranti 1992, Irvine 1998).

A korrelációs elemzések alapján a nyelvhasználat különböző társadalmi csoportokra jellemző módon eltérő lehet, ezért ezek a kutatások elsősorban a csoportszintű mintázatokra

fókuszálnak. A nyelvi és társadalmi változók kapcsolata miatt még ma is vannak viták, különösen azért, mert a nyelvi különbségeket sokáig a társadalmi struktúra egyszerű leképeződésének tekintették. Azonban egyre inkább előtérbe kerül a szemlélet, amely szerint a nyelvhasználat nemcsak tükrözi, hanem aktívan formálja is a társadalmi viszonyokat. A beszélők nem passzív befogadói a szabványoknak, hanem alakítják, elfogadják vagy akár elutasítják azokat (Woolard 1998).

A nyelvészeti antropológiában a nyelvi formák és társadalmi osztályok közötti társadalmilag érvényes és ideológiák által közvetített viszonyrendszerként értelmezik. Az elmúlt évtizedekben a nyelvi ideológiák vizsgálata egyre inkább előtérbe került, hiszen ezek nemcsak a nyelvről szólnak, hanem meghatározzák azt is, hogy egy adott közösség hogyan gondolkodik identitásról, erkölcsről vagy akár társadalmi nemekről. Tehát a nyelv nem csupán kommunikációs eszköz, hanem a társadalmi világ aktív alakítója is (Szalai megjelenés alatt).

A társadalmi, nyelvi, kulturális és politikai különbségek ellenére figyelemre méltó hasonlóságok mutatkoznak abban, ahogy a különböző társadalmi csoportok a nyelvi ideológiákat próbálják értelmezni és rendszerezni a bonyolult szociolingvisztikai összefüggéseket. Judith Irvine és Susan Gal kutatása arra fókuszál, hogy a nyelvi ideológiák miként teremtik meg az összefüggést a társadalmi struktúrák és a nyelvi formák között (Gal–Irvine 1995, Irvine–Gal 2000).

Az ikonizáció folyamata során a nyelvi jelenségek és az általuk jelzett társadalmi csoportok vagy tevékenységek közötti kapcsolatokat úgy alakulnak, hogy a nyelvi jegyeket a társadalmi kategóriák lényegi és természetes jellemzőiként tüntetik fel. Ez a folyamat esszencializáló és dichotomizáló hatást gyakorol, és ahhoz vezet, hogy egy nyelvi sajátosság és az ehhez kapcsolódó társadalmi csoportos viszonyt természetesnek és elkerülhetetlennek ábrázolják, pedig ezek történeti, politikai és kulturális konstrukciók. (Bucholtz–Hall 2005). A fraktális rekurzivitás egy adott szintű ellentét átvitelét jelenti egy másik szintre. Például egy nyelven belüli különbség kiterjeszthető nyelvek közötti vagy társadalmi csoportok közötti viszonyokra is. Ez a mechanizmus gyakran megjelenik a koloniális, nemzeti és társadalmi nemekkel kapcsolatos ideológiában. A törlés pedig egy leegyszerűsítő folyamatot jelent, amely során bizonyosok, egyének, nyelvi jelenségek vagy cselekvések figyelmen kívül maradnak, mert nem illeszkednek az uralkodó ideológiai keretbe. Ennek következtében egy adott társadalmi közösség vagy nyelv gyakran homogénként tapasztalható, figyelmen kívül hagyva annak belső sokféleségét. Ez a homogenizáló eljárás különösen jellemző az olyan identitáspolitikákra, amelyek a saját csoportot egy

esszencializált és homogén egészként határozzák meg a másikkal szemben (Szalai megjelenés alatt).

2.3 Nyelvi ideológiák és oktatás kapcsolata

A tudományos kutatások eredményeinek gyakorlati alkalmazásában kiemelt szerepet játszik a nyelvi tervezés, különösen az oktatástervezés. Az oktatás hatékony eszköz a nyelvi tervezési célok megvalósítására, hiszen az intézmények működését társadalmi, gazdasági és politikai tényezők határozzák meg. Az anyanyelvi nevelés során kialakított ideológiák befolyásolják a nyelvről alkotott képet és a nyelvhasználati lehetőségeket, így az oktatás nemcsak ismereteket közvetít, hanem a társadalmi attitűdöket is formálja (Beregszászi 2011).

Az oktatás kulcsszerepet játszik a nyelvi tervezési célok megvalósításában, mivel az intézmények működését társadalmi, gazdasági és politikai szempontok alakítják. Az oktatás nemcsak a nyelvi ismeretek átadásának eszköze, hanem a vállalt és rejtett társadalmi célok megvalósításának terepe is, amelyet mindig valamilyen ideológia határoz meg. Az anyanyelvi oktatásban ezek az ideológiák befolyásolják a nyelvről alkotott vélekedést és a nyelvhasználat lehetőségeit. Az anyanyelvi nevelés során lehetőség nyílik sztereotípiák lebontására, megerősítésére vagy fenntartására, attól függően, hogy milyen szemlélet uralkodik az adott oktatási rendszerben. Egy közösség társadalompolitikai helyzetének, szerepének és befolyásának változásai tükröződnek oktatásának tartalmában és stratégiáiban. Az oktatás céljait mindig az adott társadalmi és közösségi célok határozzák meg, ennek megfelelően választják ki az irányadó ideológiát. Ez az ideológia később az oktatási gyakorlatban is megjelenik, amely mérhető sikereket vagy akár kudarokat is eredményezhet (Beregszászi 2011).

A nyelvvideológiák kultúrafüggő fogalmak, amelyeket a nyelvhasználók és a megfigyelők alakítanak ki. Meghatározzák, hogy milyen funkciót tulajdonítanak a nyelvnek, mit fejeznek ki az egyes nyelvi formák a használóikról, és miért léteznek nyelvi különbségek. Mivel a nyelvi ideológiák befolyásolják a nyelvről való gondolkodást, az iskolai kommunikáció és a tananyag sem mentes tőlük. Például egy anyanyelvi tankönyv szerkezeti leírásai, egy tanár javítása vagy akár egy diák véleménye a beszédstílusokról mind nyelvi ideológiákat tükröznek.

A nyelvi ideológiák szorosan kapcsolódnak egy közösség kultúrájához, és hatással vannak a nyelvi viselkedésre, beleértve a spontán beszédet és a nyelvtanulást. Mivel ezek az

ideológiák elválaszthatatlanok a nyelvhasználattól, teljes kiküszöbölésük lehetetlen – sőt, még a kritizálásuk is mindig egy másik ideológiai nézőpontból történik (Jánk 2014).

A nyelvi ideológiák jelentős hatást gyakorolnak az oktatásra, mivel meghatározzák, hogy az iskolarendszer milyen nyelvi normákat közvetít a diákok felé. A magyar oktatásban általában a sztenderd nyelvváltozatot részesítik előnyben, ami azt eredményezi, hogy a nyelvjárási vagy nem sztenderd változatokat használó tanulók hátrányos helyzetbe kerülhetnek. Az oktatási gyakorlat gyakran azt sugallja, hogy a köznyelv az egyetlen elfogadható forma, ami nyelvi bizonytalanságot és önértékelési problémákat okozhat a diákok számára. Ez különösen fontos kérdés a nyelvi sokszínűség szempontjából, hiszen a sztenderdizáció ilyen módon hozzájárulhat a nyelvi hierarchiák fenntartásához (Kontra 2006).

A nyelvi ideológiák oktatásban betöltött szerepe különösen szembetűnő a kétnyelvű vagy kisebbségi nyelvi közösségek esetében, ahol a domináns nyelv előtérbe helyezése háttérbe szoríthatja a helyi nyelvváltozatokat. Az oktatási rendszer gyakran normatív szemléletet követ, amely a nyelvi változatosságot nem természetes jelenségként, hanem eltérésként kezeli. Ez a szemlélet korlátozhatja a tanulók nyelvi és kulturális identitásának fejlődését, valamint csökkentheti az oktatás inkluzivitását. Az elfogadóbb nyelv szemlélet elősegítené, hogy a különböző nyelvváltozatokat használó diákok is egyenlő eséllyel vehessenek részt az oktatásban, miközben saját nyelvi örökségüket is megőrizhetik (Szabó 2018).

III. A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉG NYELVI HELYZETE ÉS OKTATÁSI RENDSZERE

A kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzete összetett, és számos társadalmi, politikai, gazdasági tényezőtől függ. A terület történelmi múltja, a különböző nemzetiségek közötti együttélés hatása van a magyar nyelv helyzetére is. Az ukrán nyelv hivatalos helyzete és az állami intézményekben való használat mellett a magyar közösség számára az anyanyelv megőrzése és fejlesztése folyamatos kihívást jelent. A nyelvpolitikai intézkedések gyakran nem biztosítanak elegendő védelmet a kisebbségi nyelvek számára, így a kárpátaljai magyarok számára a nyelvhasználat korlátozottsága továbbra is meghatározó problémát jelent (Csernicskó 2010). Az oktatási rendszer kiemelt szerepet játszik a közösség nyelvi helyzetének alakulásában. Az anyanyelv alapvető fontosságú a nyelv oktatásának megőrzésében, valamint az ukrán nyelvű oktatás követelménye is komoly hatással van a kárpátaljai magyar életre. Az oktatás minősége és az iskolák közötti különbségek inkább megnehezítik a nyelvi és kulturális identitás megőrzését (Orosz 2015).

3.1 A kárpátaljai magyar közösség történeti és társadalmi háttere

A kárpátaljai magyarság sorsa szorosan kapcsolódik a Kárpát-medence történelmi és politikai eseményeihez. A régió földrajzi elhelyezkedése miatt az évszázadok során több államalakulat hatósága alá került, ami jelentős befolyást gyakorolt a helyi magyar közösség életkörülményeire (Botlik 2005).

A honfoglalástól kezdve Kárpátalja a Magyar Királyság részét képezte. A 13-14. századig a magyar népesség meghatározó szerepet tölt be, azonban a tatárjárás, majd később a török háborúk következtében jelentős demográfiai változások zajlottak le (Botlik 2005). Az 1867-es kiegyezést követően a térség gyorsan indult, azonban a trianoni békeszerződés (1920) értelmében Csehszlovákiához csatolták, ami jelentős változásokat hozott a helyi magyar lakosság jogi és társadalmi helyzetében (Fedinec 2019).

1939-ben Magyarország visszafoglalta a területet, ám a második világháborút követően a Szovjetunióhoz csatolták, az Ukrán SZSZK részeként. A szovjet érában a magyar kisebbséget erős asszimilációs nyomás érte, többek között az anyanyelvi oktatás és a nyelvhasználat szigorú korlátozásában mutatkozott meg (Dupka 1998). Az 1991-es ukrán függetlenség kikiáltása után a kisebbségi jogok helyzete nem javult érdemben, mivel az új

államhatalom nacionalista törekvései tovább nehezítették azok érvényesítését (Molnár 2018).

A kárpátaljai magyar népesség száma folyamatosan csökken: 1910-ben a térségben 185 000 magyar élt (Botlik, 2005). 1941-re ez a szám 233 000 főre növekedett (Fedinec 2019). 2001-ben az ukrán népszámlálás 151 000 magyar lakost rögzített. A létszámcsökkentés legfőbb okai között a kivándorlás, az asszimiláció és az anyanyelvi oktatás, valamint a nyelvhasználat terén tapasztalható akadályok szerepelnek (Molnár 2018).

A 2014-es ukrainai válság és az azt követő gazdasági nehézségek tovább rontották a közösség helyzetét. A jobb életkörülmények reményében sok fiatal Magyarországra vagy más nyugat-európai országokba költözött, ami a helyi magyar közösség létszámának csökkenését eredményezte (Szanyi et al. 2017). Mindazonáltal a térségben maradó közösség tevékeny szerepet vállal kulturális és közéleti tevékenységekben. A közösség jövőjének záloga az anyanyelvi oktatás, a kulturális örökség ápolása és a fiatalok helyben tartása. Ezek a célok eléréséhez nélkülözhetetlen a magyar és az ukrán kormány közötti párbeszéd, valamint az európai kisebbségi jogok érvényesítése. A kárpátaljai magyar közösség jövője a közösségi összefogáson és a kulturális hagyományok megőrzésén múlik (Orosz 2012).

A helyi magyar közösség kulturális élete sokszínű és aktív: magyar nyelvű oktatási intézmények továbbra is működnek, bár hatékonyságukat a nyelvtörvény szigorítása csökkenti (Fedinec 2019). A magyar nyelvű sajtó, irodalom és kulturális események a közösség megmaradásához (Dupka 1998). A magyar politikai érdekképviselőt kihívásokkal néz szembe Ukrajnában, mivel a nemzetpolitikai intézkedések gyakran hátrányosan érintik a kisebbségi jogokat (Molnár 2018).

3.2 Nyelvpolitikai változások 2005–2025 között

Ukrajnában a nyelvi kérdés rendkívül érzékeny és politikailag terhelt téma, mind a kutatók, mind a nemzetközi szervezetek szakértői többször hangsúlyozták. A Velencei Bizottság is rámutatott, hogy a nyelvhasználat hosszú ideje viták és társadalmi feszültségek forrása, valamint választási kampányok visszatérő eleme (Csernicskó et al. 2023: 65-66).

Az ország földrajzi és geopolitikai helyzete, történelmi öröksége és etnikailag sokszínű lakossága miatt a nyelvi kérdés nemcsak belpolitikai, hanem külpolitikai és biztonságpolitikai jelentőséggel is bír. A 2014 óta tartó konfliktus egyik indokaként is a nyelvi feszültségeket használták fel, különösen a Krím annektálása és Kelet-Ukrajna harcai során. Egyes elemzők szerint az orosz–ukrán háború kirobbanásában a nyelvi tényező

kulcsszerepet játszott, mivel Oroszország az orosz ajkú lakosság védelmére hivatkozva igazolta beavatkozását (Csernicskó 2022).

A Szovjetunió felbomlását követően az ukrán nemzetépítés bizonyos szempontból könnyebb volt, mivel az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság rendelkezik saját közigazgatási rendszerrel és jogi kerettel. Csak függetlenség kihívásokat hozott, különösen fontos orosz közösség számára, amely egyik napról a másikra kisebbségi helyzetbe került. Ez a társadalmi átalakulás tovább fokozza a nyelvhasználat körüli vitákat, amelyek máig meghatározó politikai játszanak Ukrajna és társadalmi életében (Csernicskó et al. 2023: 65-66).

A Szovjetunió felbomlása és Ukrajna függetlenné válása után mind az ukránok, mind az országban élő nemzeti kisebbségek – például a magyarok, románok és lengyelek – egyre nagyobb hangsúlyt fektettek saját kultúrájukra és nyelvük megőrzésére és megerősítésére. Az addig domináns orosz nyelvvel szemben nőtt az igény arra, hogy az anyanyelvek szélesebb körben kapjanak teret.

Ukrajnában a 2005/2006-os tanévben megkezdődött az iskolai oktatás 12 évfolyamos rendszerre való átállása, amely igazodott az európai normákhoz. Ennek következtében szükségessé vált a tantervek és tankönyvek átdolgozása is. A több mint száz magyar tannyelvű iskola számára a magyar nyelv és az integrált irodalom tanterveit a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség szakértőiből álló munkacsoport dolgozta ki az ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium pályázatának keretében. Az elkészült tanterveket a minisztérium elfogadta és hivatalosan is jóváhagyta (Beregszászi 2012). A tanterv felépítése szerint az 5–9. évfolyamon a nyelvtani ismeretek elsajátítása áll a középpontban, míg a 10–12. évfolyamon a stilisztika, a retorika, valamint a nyelvváltozatok és a nyelvi sokszínűség kerül előtérbe. Ez utóbbi szakaszban kiemelt szerepet kap a gyakorlati nyelvhasználat fejlesztése és a nyelvészeti ismeretek alkalmazása. Az új tanterv bevezetése szükségessé tette a hozzáilleszthető tankönyvek megalkotását is. A korábbi, elavult szemléletű tankönyvek helyett olyan újok készültek, amelyek nem csupán az irodalmi nyelv és a grammatika oktatására törekszenek, hanem figyelembe veszik a nyelvi változatosságot és a magyar nyelvi változatosságot a kárpátaljai tényleges nyelvi sajátosságait is (Beregszászi 2012).

A függetlenség kezdeti éveiben az ukrán többség és a kisebbségek törekvései ezen a téren még nagyrészt egybeestek, hiszen mindannyian saját nyelvi jogaik bővítésére törekedtek. Idővel azonban az ukrán állam nyelvpolitikai céljai eltérő irányba mozdultak el a kisebbségek igényeitől. Az állam azt szorgalmazta, hogy az ukrán nyelv vegye át az orosz

szerepét a hivatalos és közéleti kommunikációban, míg a kisebbségek azt szerették volna, ha anyanyelvük továbbra is megmaradna és bővülne. Ez a nyelvpolitikai konfliktus az ország politikai és gazdasági átalakulásával párhuzamosan mélyült, és a nyelvi kérdés folyamatos feszültségek forrásává vált, ezért sem sikerült teljesen megoldani. Az ukrán vezetés célja célja az, hogy az ukrán nyelv domináns szerepet kapjon a nyilvános térben (Beregyszási-Csernicskó 2020).

A 2014-es események jelentősen átalakultak az ország etnika és nyelvi összetételét. A Krim félsziget orosz ellenőrzés alá kerülése és Kelet-Ukrajna egyes területeinek elvesztése miatt az ukrán többségű nyugati régiók befolyása megnőtt. A helyzet felerősítette a hazafias érzelmeket és a nemzeti identitást, amely sok, korábban orosz nyelvet használó állampolgár körében is az ukrán és kultúra felé való elmozdulás nyelvet próbálta. Mindezt elérte, hogy az ukránosítási törekvések hangsúlyosabbá váljanak az ország nyelvpolitikájában (Csernicskó et al. 2023: 71).

A nyelvi jogok meghatározzák, hogy bizonyos helyzetekben mely nyelvek használhatók vagy kötelezőek. Egy 2016-os kutatás szerint az ukrán anyanyelvűek szélesebb körben és kizárólagosan használhatják anyanyelvüket, míg a magyarok főként a magánéletben kommunikálnak magyarul, a közéletben viszont gyakran kénytelenek más nyelvet használni.

Ukrajna fogad az elmúlt években olyan törvényeket, amiket csak szűkítenek a kisebbségek nyelvhasználati jogait. Ezek egy részét már a Szovjetunió idején is élvezhették a kisebbségek, így visszavonásuk az ukrán alkotmánnyal is ellentétes. Az Európa Tanács és a Velencei Bizottság kritikája illetve a 2017-es oktatási törvényt és a 2019-es államnyelvtörvényt, míg az ENSZ szerint ezek nem biztosítanak elegendő jogi garanciát a kisebbségi nyelvek védelmére (Csernicskó et al. 2023: 71).

A nyelvi jogok meghatározzák, hogy bizonyos helyzetekben mely nyelvek használhatók vagy kötelezőek. Egy 2016-os kutatás szerint az ukrán anyanyelvűek szélesebb körben és kizárólagosan használhatják anyanyelvüket, míg a magyarok főként a magánéletben kommunikálnak magyarul, a közéletben viszont gyakran kénytelenek más nyelvet használni (Csernicskó–Hires-László 2019).

Ukrajna elfogadott az elmúlt években olyan törvényeket, amelyek csak szűkítik a kisebbségek nyelvhasználati jogait. Ezek egy részét már a Szovjetunió idején is megtapasztalhatták a kisebbségek, így visszavonásuk az ukrán alkotmánnyal is ellentétes. Az Európa Tanács és a Velencei Bizottság kritikája illetve a 2017-es oktatási törvényt és a

2019-es államnyelvtörvényt, míg az ENSZ szerint ezek nem biztosítanak elegendő jogi garanciát a kisebbségi nyelvek védelmére (Nagy 2021).

Kijev hosszú időn át figyelmen kívül hagyta a kisebbségek nyelvi jogait anélkül, hogy jelentős nemzetközi nyomás nehezedett volna rá. Ennek következményeként a kisebbségi nyelvek háttérbe szorultak a hivatalos intézményekben, és egyre inkább csak a magánéletben marad terük.

Az ukrán nyelvpolitika célja az ukrán nyelv dominanciájának biztosítása, ami a kisebb közösségek számára hátrányos helyzetet teremt. A nyelvi tájképelemzések és a statisztikai adatok alátámasztják, hogy a kisebbségi nyelvek láthatósága csökken, ami hosszú távon az adott közösségek nyelvi és kulturális beolvadásához vezethet (Csernicskó et al. 2023: 71).

3.3 A magyar nyelv szerepe a kisebbségi nyelvoktatásban

A kisebbségi közösségek tagjainak élete és oktatási helyzete eltér a többségi társadalomtól, amit a nyelvi környezet és a gazdasági helyzet befolyásol. Egyes régiókban a kisebbségi nyelv domináns, míg máshol a diákok kétnyelvű vagy többségi nyelvi környezetben nőnek fel (Székely 2004).

A kisebbségi tankönyveknek alkalmazkodniuk kell ezekhez a kihívásokhoz, hiszen a kisebbségi diákoknak többletfeladatokat kell teljesíteniük: nemcsak saját anyanyelvüket és kultúrájukat kell elsajátítaniuk, hanem az ország hivatalos nyelvét is. Az oktatási rendszer azonban gyakran nem veszi figyelembe ezt a saját helyzetet, így a kisebbségi diákokra nagyobb nyomás nehezedik. Valamint a tankönyvek tartalmára is figyelni kell, mivel előfordul, hogy az oktatási anyagok kisebbségeket sértő vagy kirekesztő üzeneteket közvetítenek, ami hosszútávon befolyásolja a többségi társadalom kisebbségekhez való hozzáállását. A kisebbségi közösségek számára ezért létfontosságú, hogy olyan tankönyveket és tananyagokat fejlesszenek ki, amelyek nemcsak a tudás átadását segítik, hanem az identitás megőrzését és az esélyegyenlőséget is támogatják (Székely 2004).

A magyar anyanyelvi oktatásban meghatározó szerepet játszik a kulturális szemlélet. Ha a pedagógus elsősorban a hagyományok átadására vagy az értékek megőrzésére helyezi a hangsúlyt, akkor a diákok kevesebb lehetőséget kapnak arra, hogy szabadon kifejezzék magukat és kreatívan használják a nyelvet. Ezáltal nem kapnak megfelelő ösztönzést arra, hogy tevékenyen formálják saját nyelvi kifejezőmódjukat és természetes módon elsajátítsák a köznyelvet. A kisebbségi magyar nyelv oktatásának helyzetét számos külső tényező befolyásolja. Éles ellentétek tapasztalhatók a kisebbségi és a többségi szemlélet között: míg a kisebbségi oktatás a saját nyelvi és kulturális jellemzők megtartására törekszik, addig a

többségi oktatáspolitiká gyakran inkább a domináns nyelvi normákhoz való igazodást kívánja elősegíteni. A kisebbségi nyelvoktatás hatékony működéséhez olyan szabályozásra van szükség, amely teret enged az anyanyelvi nevelés különböző társadalmi és kulturális közegekhez való alkalmazkodásának (Pletl 2014).

A magyar nyelvtanítás Kárpátalján jelentős átalakuláson ment keresztül az elmúlt évtizedekben. A 2005-ben megjelent nyelvtanterv elsőként próbálta beépíteni az új kutatási eredményeket az oktatásba. A 2005/2006-os tanévben megkezdődött a 12 évfolyamos képzésre való áttérés, ami magával hozta a tantervek és tankönyvek átdolgozásának szükségességét is. A magyar nyelv és irodalom tantárgyak tanterveit a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség munkacsoportja dolgozta ki. A csoportban filológusok és gyakorló pedagógusok vettek részt. A kész tanterveket Ukrajna oktatási és minisztériuma elfogadta és hivatalosan is elismerte (Beregszászi–Dudics 2023).

Az új tanterv szemléletváltást hozott a nyelvoktatásban. A korábbi, elsősorban nyelvtani ismeretekre építő megközelítéssel szemben a hangsúly a kommunikációs kompetencia fejlesztésére került. A cél, hogy a diákok képesek legyenek a megfelelő nyelvi változatok és grammatikai formák alkalmazására különböző helyzetekben. A tanterv a modern nyelvtudomány és pedagógia elveire épül, támogatja a nyelvi sokszínűséget, és nem törekszik a nyelvjárási vagy kontaktnyelvi elemek kiszorítására. A hozzáadott szemléletet követve arra ösztönzi a pedagógusokat, hogy a diákok anyanyelvi kompetenciáját fejlesszék, anélkül, hogy egy adott nyelvváltozatot kizárólag normaként kezelnék. A tanterv bevezetésével új tankönyvek is készültek, amelyek során figyelembe veszik a nyelvi változatosságot és a kárpátaljai magyar közösség sajátos nyelvi helyzetét (Beregszászi–Dudics 2023).

A nyelvoktatás célja, hogy szilárd alapot teremtsen a gondolkodás fejlesztéséhez, elősegítse az önkifejezés kibontakozását, valamint közvetítse a nemzeti kultúrát. Ennek eredményeként hozzájárul ahhoz, hogy a tanulók mélyebb önazonosság-tudattal rendelkezzenek (Pletl 2014).

A kisebbségi közösségek nyelvi identitásának fenntartásában kiemelkedő szerepe van az anyanyelvi iskolai rendszernek, különösen a magyar mint anyanyelv tantárgy oktatásának. A kárpátaljai magyar közösség számára az anyanyelvi iskolarendszer megőrzése nem csupán oktatási, hanem nyelvi és nemzetpolitikai szempontból is fontos, mivel közvetlen hatással van a közösség jövőjére, nyelve fennmaradására és kulturális identitásának megőrzésére (Csernicskó 2013). A kisebbségi oktatási intézménynek tehát két

alapvető célt kell szolgálnia: egyrészt hasznos és alkalmazható tudást kell közvetíteni, másrészt pedig fontos társadalmi elismerést és presztízst kell biztosítani. Ehhez elengedhetetlen az anyanyelvi oktatás folyamatos megújítása és a tanterv aktualizálása. A folyamatban kulcsszerepet játszanak a tantervek, tankönyvek és pedagógiai segédanyagok, amelyeknek tartalmilag és ebben a szemléletben is meg kell felelniük a pedagógiai és módszertani elvárásoknak, valamint korszerű nyelvtudományi alapokon kell nyugodniuk (Beregszászi 2004).

Az oktatás megfelelő eszköz a társadalom által nyíltan vállalt és rejtetten működő célkitűzések megvalósítására, amely mindig valamilyen ideológiai keretbe ágyazódik. Az anyanyelv oktatása során ez az ideológiai háttér meghatározza, hogyan gondolkodunk a nyelvről, és azt is, milyen lehetőségeink vannak a nyelv segítségével boldogulni. Az anyanyelvi nevelés közben sztereotípiákat is formálhatunk: eloszlathatjuk őket, megerősíthetjük vagy akár tovább is adhatjuk, attól függően, milyen szemléletet követ az oktatás (Beregszászi 2011).

IV. NYELVI IDEOLÓGIÁK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELV 10–11. OSZTÁLYOS TANKÖNYVEIBEN

4.1 A vizsgálat célja, folyamata, hipotézisei

Jelen szakdolgozat célja a nyelvi ideológiák feltérképezése négy, kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák számára készült magyar nyelv tankönyv szövegeiben. A vizsgálat tárgyát két 10. osztályos és két 11. osztályos tankönyv képezi.

A munkában elsőként a *Magyar nyelv. 10. osztály* című tankönyvet vizsgáljuk, amely 2010-ben jelent meg Beregszászi Anikó szerkesztésében. A második vizsgált tankönyv a *Magyar nyelv. 10. osztály* című kiadvány, amely 2018-ban jelent meg Braun Éva, Kovács-Burkus Erzsébet és Zékány Krisztina szerzők közreműködésével. Majd a *Magyar nyelv 11* című tankönyvet is vizsgáljuk, amely 2011-ben jelent meg Beregszászi Anikó szerkesztésében. Negyedikként pedig a *Magyar nyelv. 11. osztály* című 2019-es tankönyvet elemezzünk, melynek szerzői Braun Éva, Kovács-Burkus Erzsébet és Zékány Krisztina. Ez a tankönyv egyfajta folytatásaként is értelmezhető a 2018-as 10. osztályos kiadványnak.

A tankönyvek elemzése előtt azonban szükséges röviden áttekinteni a kárpátaljai anyanyelvi oktatás reformtörekvéseit, hogy az elemzés háttére teljesebb képet adhasson.

Anyanyelvoktatási reformról

Egyre hangsúlyosabban jelent meg az elmúlt 15-20 évben a határon túli magyar közösségek oktatásáról szóló diskurzusaiban az anyanyelvi nevelés kérdésköre, főként a kisebbségi helyzetben működő magyar tannyelvű iskolák szerepe. A szakmai értekezések egyöntetűen egyetértenek abban, hogy az ilyen intézményekben folyó nyelvi oktatás központi jelentőségű a közösség fennmaradása szempontjából, valamint az anyaországi és a határontúli magyar nyelvoktatás között különbséget kell tenni a társadalmi és nyelvi sajátosságok miatt.

A kárpátaljai magyar iskolákban az 1990-es évek közepétől nagyobb figyelmet kapott az anyanyelvi nevelés kérdésköre. A legfontosabb változásokat azonban a 2005-ben bevezetett új magyar nyelv tantárgyi program hozta, mely a korábban alkalmazott felcserélő szemléletmód helyett a hozzáadó megközelítést részesíti előnyben, valamint a helyi nyelvhasználati szokásokat is figyelembe veszi. A hangsúly a gyakorlati, szóbeli és írásbeli készségek fejlesztésére helyeződött, és megjelentek új tankönyvek és módszertani segédletek is (Beregszászi–Dudics 2020).

2005-ben új magyar nyelv tantervet vezettek be az általános és középiskolai évfolyamokra. A hozzáadó szemléletű oktatási reform kidolgozását egy szakmai

munkacsoport irányította Kótyuk István vezetésével, melyben nyelvészek, módszertani szakemberek és gyakorló pedagógusok is részt vettek (Kótyuk szerk. 2005).

Bár az általános iskolai oktatásban továbbra is a nyelvtani ismeretek álltak középpontban, a tanterv kiemelt figyelmet szentelt a helyi nyelvváltozatok bemutatásának, míg a középiskolában teljesen megújult a tananyag: a funkcionális stilisztika, szociolingvisztika és retorika gyakorlati alkalmazása került előtérbe.

2010-ben az ukrán oktatáspolitikai változása miatt (az iskolai képzés visszaállítása 11 évfolyamosra) új középiskolai tantervre és tankönyvekre volt szükség. Az új tananyag összevonta a 11. és 12. osztály anyagát, de továbbra is a 2005-ös reform szellemében készült el.

A reformok előremutatóak voltak, de a megvalósítás során több akadályba ütköztek: hagyományos módszerekhez való ragaszkodás, szakmai ellenőrzés hiánya, és az oktatási intézmények gyengesége is hátráltatta a folyamatot.

Ezek ellenére 2017-re a kárpátaljai magyar nyelvi érettségi rendszere összhangba került a magyarországi középszintű érettségivel, kompetenciaalapú feladatokra építve.

A sikeres szakmai munka ellenére a társadalmi- és politikai válság, a tanárhiány, az oktatási jogszabályok szigorítása és az elvándorlás súlyos kihívásokat jelent. Az újonnan bevezetett tankönyvek és tantervek (2018) pedig visszaesést eredményeztek: szemléletük elavult, szakmailag gyengék, és nem szolgálják az anyanyelvi nevelés célkitűzéseit. Különösen nagy negatívumot jelentett a 2018-as új középiskolai tanterv és tankönyv megjelenése, ami felülírta a korábbi reformok eredményeit (Beregszászi–Dudics 2023).

A szakirodalmi áttekintés és a kárpátaljai oktatási reform sajátosságainak megismerése után vizsgálatom kiindulópontjaként az alábbi hipotézist fogalmaztam meg:

- Feltételezem, hogy a vizsgált időszakban készült két különböző tankönyvtípus nyelvi szemlélete és ideológiai irányultsága jelentős eltérést mutat egymáshoz képest.

4.2 A 2010-ben megjelent 10. osztályos magyar nyelv tankönyvről

A 2010-ben megjelent, Beregszászi Anikó által kidolgozott tankönyv a kárpátaljai középiskolai oktatás céljait szolgálta, alkalmazkodva a helyi tantervnek ugyanabban az évben történt átdolgozásához. A tankönyv a magyar nyelvi és kommunikációs képességek javítása mellett arra is törekszik, hogy bemutassa kisebbségi nyelvhasználat egyedi jellemzőit. Kettős funkciója van: egyrészt hagyományos nyelvi oktatást biztosít, másrészt hozzájárul a tanulók identitásának megerősítéséhez. A tankönyv felépítése igazodik a

módszertani útmutató tervezetéhez, amelynek lényege egy korszerű, hozzáadó jellegű tudásátadás.

A tankönyv alapvető célkitűzése, hogy a tanulók kommunikációs képességeit a lehető legéletszerűbb környezetekben fejlessze, figyelembe véve a kárpátaljai magyar nyelvi valóságot. A bevezető rész hangsúlyozza, hogy a tananyag külön figyelmet fordít azokra a sajátos beszédhelyzetekre, amelyekben a tanulók a mindennapokban részt vesznek: „*A tankönyv nem csupán tananyag: módszertani segédeszköz is a tananyag eredményesebb közvetítéséhez. Arra törekszik, hogy alkalmazó jellegű tudáshoz segítse a kárpátaljai magyar iskolásokat.*”

Emellett célzottan foglalkozik a kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatának sajátosságaival. Ezzel pótolja azt a hiányt, amit a magyarországi kiadású oktatási anyagok nem tudnak kezelni. A 10. osztályos tankönyv 9. leckéjénél megfigyelhetjük a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzőit, különös hangsúllyal a tudatosság kialakítására. A feladatok között olyan gyakorlatok is szerepelnek, mint egy kitalált párbeszéd eljátszása egy Kárpátalján élő és egy Magyarországról érkezett magyar között, helyi szóhasználat beépítésével. Ezzel a diákok nemcsak megismerik, hanem értékelni is megtanulják saját nyelvi környezetük különbségeit:

96. Képzeltet el és játsszatok el egy olyan párbeszédet, amely során egy kárpátaljai magyar beszélget egy Magyarországról ide látogatott magyarral! A mellékelt szöszedetből illesszétok be a szavakat a párbeszédbe odaillő módon! Minek az alapján döntöttetek?

paszport, göngyöleg, bánka, útlevel, elektricska, intercity vonat, májka, köjál

1. ábra. Párbeszédgyakorlat kárpátaljai és magyarországi magyar beszélők szóhasználatának vizsgálatára

A kárpátaljai magyar közösség névhasználati szokásai több ponton is eltérnek a magyarországi gyakorlattól. A tankönyv e témának szentelt fejezete nemcsak a különbségek bemutatására vállalkozik, hanem azok történeti és társadalmi hátterét is röviden ismerteti. Ezáltal segíti a helyi fiatalok nyelvi és nemzeti identitásának megerősítését, különösen azok számára, akik bizonytalanságot érezhetnek ebben a kérdésben. A 93. feladat például arra biztatja a tanulókat, hogy saját családjuk névhasználatát vizsgálják meg. Ezzel a gyakorlattal a tanulók személyes élményeiken keresztül szereznek tapasztalatot a kárpátaljai névhasználat jellegzetességeiről:

93. Vizsgáljátok meg saját családok névhasználatát! Írjátok le édesapátok és édesanyátok nevét, édesanyátok leánykori nevét, a saját nevetek teljes formáját magyarul és ukránul, majd figyeljétek meg rajtuk a kárpátaljai magyar névhasználat sajátosságait!

2. ábra. Feladat a családnévhasználatról

A 122. feladat segíti a diákokat abban, hogy tudatosítsák a kárpátaljai magyar közösség sajátos nyelvi helyzetét. A feladat szituációs játékra hívja a tanulókat: kárpátaljai magyar beszélőként kell különböző mindennapi helyzetekben elképzelniük magukat. Nemcsak a nyelvi érzékenységet fejleszti ez a feladat, hanem a kódváltás tudatosítását is elősegíti: a tanulók rálátást kapnak arra, hogyan kell váltani a formális és informális szituációk között. Emellett erősíti a tanulók identitástudatát is, hiszen a helyi nyelvhasználati jelenségeket értékes, a közösségi hovatartozást is kifejező elemekként kezeli, nem pedig hibaként vagy elhanyagolható érdekességként:

122. Képzeljétek el és játsszátok el az alábbi beszédhelyzeteket, amelyeknek kárpátaljai magyarok a szereplői! A beszédpartnerek megszólalásaiban használjátok helyi nyelvi jellegzetességeket, nyelvjárási vagy kétnyelvűségi jelenségeket odaillő módon:

- *a munkácsi piacon egy öreg, falusi nénitől zöldséget vásároltok;*
- *valamilyen hivatalos ügyben egy hivatalnoknál jártok (az is beszél magyarul);*
- *magyarul is tudó ukrán barátoddal találkozol, és beszélgettek a tegnapi buliról!*

Válogassatok a szószeredethől!

paszport, csókolom, viszontlátásra, privet, ugorka, szprávka, kopek, málé, csajok, szétcsúszás, tudnák hozni magának, legyen szíves

A nem standard nyelvi elemek esetében mindig nevezzétek meg standard változatukat, illetve azt, milyen más szituációban kellene a standard változatot használni!

3. ábra. Kárpátaljai magyar beszédhelyzetek dramatizálása nyelvjárási elemekkel

Legfontosabb sajátossága a tankönyvnek, hogy érzékenyen viszonyul a kárpátaljai magyar tanulók kétnyelvű nyelvi valóságához. A szerző nemcsak leírja a kétnyelvűségből fakadó jelenségeket, hanem a feladatokon és szövegpéldákon keresztül elfogadó, toleráns nyelvi ideológiát közvetít. A 124. oldalon egy dialógusrészlet mutatja be a hivatalos nyelvhasználat korlátozottságát:

Ügyfél: És mondjuk még egy olyat szeretnék megérdeklődni, hogy ha mondjuk valaki új házat épít, és be akarja vezetni a vizet, akkor ehhez milyen papírokat kell beadni?

Hivatalnok: Milyen utcán?

Ügyfél: Nem tudom, még nem voltam az utcán.

Hivatalnok: Van-e az utcán víz, kanalizáció, csatorna? Akkor ide kell a főmérnöknek írni, vagyis a főnöknek írni egy kérvényt, hogy *прошу видати послуги для підключення к городскойому ґету*. [Kérem a városi hálózathoz való csatlakozás engedélyezését.]

Ügyfél: És ezt csak ukránul lehet megírni?

Hivatalnok: Természetesen.

Ügyfél: És hogyha esetleg valaki magyarul írja meg, akkor?

Hivatalnok: Magyarul, de hát az jobb lenne, ha ukránul vagy oroszul írja meg az ember, mert Ukrajnában élünk.

4. ábra. Kétnyelvűség korlátozottságát bemutató dialógusrészlet

A szókölsönzések megítélése a tankönyvben: nem utasítja el automatikusan az idegen szavakat, hanem azok használatának kontextusát vizsgálja. A 63–64. oldalakon több példát találunk orosz és ukrán eredetű szavak használatára:

A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban számos ilyen közvetlen kölcsön szó ismert és használatos: *bánka* (befőttesüveg), *beszpekás* (államvédelmi hivatal munkatársa), *blánka* (úrlap), *dohovor* (szerződés), *dovidka* (igazolás), *elektricska* (vilanyvonat, a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat), *gorszovet* (városi tanács), *grecka* (hajdinakása), *gripp* (influenza), *jászli* (bölcsőde), *kocsegár* (fűtő), *kriska* (befőttesüveg fedele), *májka* (trikó, atléta), *marsrutka* (iránytaxi, menetrend szerint közlekedő kisbusz), *pácska* (csomag), *paszport* (személyi igazolvány), *pelmenyi* (darált hússal töltött derelye), *práva* (jogosítvány), *prokuror* (ügyész), *provodnyik* (vasúti utaskísérő, kalauz), *szágyik* (óvoda), *szok* (gyümölcs), *szoljarka* (gázolaj), *sztolova* (étkezde, kifőzde), *váfli* (nápolyi) stb. Ezek a szavak a leggyakrabban a beszélt nyelvben fordulnak elő, s ha a beszélők magyarországiakkal kerülnek szembe, igyekeznek elkerülni használatukat.

5. ábra. Kárpátaljai magyar nyelvhasználat kölcsönzött szavai

A *Magyar nyelv 10. osztály* című tankönyv nem hagyja figyelmen kívül a nyelvművelés hagyományos, purista nézőpontjait sem, ezeket árnyaltan mutatja be. A szerző több helyen is hangsúlyozza, hogy az idegen eredetű szavak megítélése nem lehet egységes, és különbséget kell tenni azok funkcionális szerepe alapján. A 65. oldalon a megfogalmazásból egyértelműen kiderül, hogy a szerző nem tekinti önmagában problémásnak az idegen szavak használatát, csak akkor, ha azok nem illenek az adott kommunikációs helyzet stílusához vagy nyelvi normáihoz. Ez a szemlélet a funkcionális nyelvi tolerancia ideológiájával hozható összefüggésbe, amely szerint nem az a kérdés, hogy egy szó „idegen-e” vagy „tiszta magyar”, hanem az, hogy használata megfelel-e a szöveghelyzetnek, a beszédhelyzet elvárásainak, és nem zavarja-e a megértést. A tankönyv bár bemutatja a purista álláspontot, mégis egy kiegyensúlyozott, a nyelvhasználat sokféleségét elfogadó szemléletet képvisel.

4.3 A 2018-ban megjelent 10. osztályos magyar nyelv tankönyvről

A fentiekben összefoglalt oktatási reform egyik legnagyobb eredménye a középiskolai tananyag tartalmi és szemléleti megújítása volt. Ez a reform a tantervek, tankönyvek átdolgozásában egyaránt éreztette hatását. 2018-ban azonban új középiskolai magyar nyelv és (integrált) irodalom tanterv jött létre, és arra épülő tizedikes magyar nyelv tankönyv (Braun – Zékány–Kovács–Burkus 2018), ami felülírta az addigi elért eredményeket.

A tankönyv egyik problémája már a bevezető szövegben megfigyelhető, majd a tantárgyi definícióban is megjelenik. A szerzők így írnak a bevezető szövegben: „*A magyar nyelvtanórákon tovább bővíthetitek ismereteiteket, új témákat és fogalmakat tanulhattok meg, amelyek az anyanyelv teljesebb megismeréséhez vezetnek benneteket.*” A kárpátaljai középiskolás oktatásban nincs magyar nyelv tantervű tantárgy- a hivatalos megnevezés Magyar nyelv, ami sokkal szélesebb tartalmat foglal magába, mint csak a nyelvtani ismeretek átadását. Az idézett bevezető szöveg alapján arra következtethetünk, hogy a szerzők szűkítő szemlélettel közelítettek az anyanyelv-oktatáshoz, mivel a nyelvi kompetenciák fejlesztése helyett a hangsúlyt az ismeretek átadására helyezik. Ez a megközelítés pedig nem illeszkedik a korszerű oktatási elvekhez.

A tankönyv nyelvi és tantárgypedagógiai megközelítése korszerűtlen és elhagyja az egységes elgondolást. Azok az alapelvek, amik a kárpátaljai anyanyelvoktatás megújításának középpontjában álltak- az anyanyelvi tudás fokozatos bővítését támogató additív szemlélet, helyzetfüggő kommunikációs helyzetek bemutatása, a nyelvjárási sajátosságok integrálása, kétnyelvűség tudatos kezelése-, vagy olyan módon jelennek meg, amely szakmai szempontból nem vállalható, vagy alapjában véve hiányoznak a tananyagból.

A kárpátaljai magyar nyelvhasználat nyelvjárási sajátosságait a kiadvány egyértelműen hibásnak, kerülendőnek minősíti. A tankönyv 128. oldalán az alábbi feladattal találkozhatunk:

169. Sajnos környezetünkben is gyakran találkozunk igénytelen megfogalmazással vagy nyelvhelyességi hibákkal. Gyűjtsetek saját példát az alábbiakra:

6. ábra. *Nyelvhelyességi hibák gyűjtésére irányuló feladat*

Ez a hozzáállás nem csak a nyelvjárások megbélyegzését, hanem a tanulók nyelvi bizonytalanságát is erősíti, emellett az anyanyelvhasználathoz fűződő negatív érzelmek kialakításához is hozzájárul.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások bemutatása (41. oldal) a tankönyv alapján nem ad átfogó képet, mivel leegyszerűsítő és nem tudományosan megalapozott szemléletet tükröz. A tankönyv a nyelvjárások meghatározását szabályként határozza meg, és csak földrajzi eltérésekre korlátozza a fogalmat, miközben figyelmen kívül hagyja a nyelvi, funkcionális és társadalmi tényezők összetettségét. A tíz nyelvjárás megkülönböztetése pedig téves, mivel a nyelvtudomány számos helyi változat létezéséről beszél.

A magyar hangrendszer nyelvjárási eltérései

A hangtan tárgyalásakor a köznyelvi magán- és mássalhangzók rendszerét ismertük meg. A nyelvek földrajzilag és társadalmilag is tagolódnak. Egy-egy nyelv földrajzi, területi változatai a különféle **nyelvjárások**.

A magyar nyelvben 10 nagyobb nyelvjárást különböztünk meg. Ezek alig térnek el a köznyelvtől, leginkább egy-két hangtani eltérés és szókészletbeli különbség teszi őket kicsit mássá.

7. ábra. A nyelvjárások leegyszerűsítő tankönyvi ábrázolása

Elsőre pozitívként megfigyelhető, hogy a 2018-ban kiadott 10. osztályosok számára készült anyanyelvi tankönyv önálló alfejezetet szentel a nyelvjárások témájának, de a megvalósítás nem élt a benne rejlő lehetőségekkel. Ahelyett, hogy megalapozott, tényszerű információk segítségével lebontaná a nyelvváltozatokkal kapcsolatos előítéleteket, vagy a tanulók nyelvi magabiztosságát támogatná a köznyelv és a nyelvjárás együttes használatában, a fejezet inkább megerősíti a félreértéseket. Ennek következményeként tovább erősíti a tanulóknak és a pedagógusoknak is a bizonytalanságot az anyanyelvi sokszínűséggel kapcsolatban.

A vizsgált tankönyv több helyen is azokat a nyelvi ideológiákat közvetíti a tanulóknak, amelyek a magyar nyelv standard nyelvváltozatának normaként való kezelését, és a nem standard formák háttérbe helyezését eredményezik. A standard nyelvváltozat a tankönyv egészét áthatja. A tanulók nyelvhasználatát egyértelműen a standard nyelvváltozathoz viszonyítva értékeli a tananyag. Azt az ideológiát közvetíti, hogy egyedül ez a nyelvhasználat a helyes és az elfogadható. Tehát burkoltan értékítéleteket is közvetít: a nyelvjárási forma hibás. Ez a megközelítés a korrekcionizmus és kodifikacionizmus jegyeit hordozza, mivel nem csak a nyelvi forma helyességéről van szó, hanem arról, hogy melyik forma tekinthető normatívnak és elfogadottnak (Lanstyák 2017).

Összességében elmondható, hogy a Magyar nyelv (2018) 10. osztályosok számára készült tankönyv nyelvi ideológiai szempontból egyértelműen hagyományos, normatív nyelvszemléletet képvisel. A nyelvi változatosság helyett az egyesítés, az egy szemszögű szabályozás és a társadalmilag elfogadott norma követése kerül előtérbe. Helyenként megjelennek visszaható elemek- nyelvjárási megkülönböztetés társadalmi hatásaira mutató megjegyzések-, de ezek nem képesek ellensúlyozni azt az általános irányt, ami a nyelvi

sokszínűséget problematikusnak, a normától való eltérést pedig kerülendőnek ítéli. Ezzel a tankönyv aktívan részt vesz a nyelvi ideológiák negatív irányú újratermelésében.

4.4 A 2011-ben megjelent 11. osztályos magyar nyelv tankönyvről

A kárpátaljai magyar középiskolák számára készült 11. osztályos *Magyar nyelv* tankönyv egységes nyelvtudományi és tantárgypedagógiai megközelítést képvisel. Az átadott ismeretek korszerűek, tudományos alapokra épülnek. A tananyag lényeges része azt célozza, hogy a tanulóknál kialakuljon a nyelvi otthonosság érzése, például a nyelv és nyelvváltozatok, a sztenderd nyelv, a köznyelv, a nyelvjárások bemutatásával, illetve a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok megismertetésével. A szerző több alkalommal is hangsúlyozza a nyelv változatosságát és változékonyságát: „...minden emberi nyelv változatokban él”. „A nyelvek változatossága természetes, hiszen a nyelvet beszélő társadalmak is összetettek, rétegzettek. A nyelvek is különböző rétegekből, nyelvváltozatokból állnak, így minden nyelv nyelvváltozatok összessége.” (Beregszászi 2011).

A könyv hozzáadó szemléletet követve vezeti be a tanulókat a főbb nyelvváltozatok – így a sztenderd és a nyelvjárások – használati területeibe, miközben külön figyelmet szentel a kárpátaljai magyar beszéd sajátosságainak. A *Nyelvpolitika, nyelvi megbélyegzés, nyelvművelés, nyelvi identitás* témakörök által a tanulók betekintést nyerhetnek a nyelvi helyzetek kérdéseibe és a nyelvi alapú megkülönböztetés problémájába is. Ez a rész lehetőséget ad arra is, hogy a tanulók felülvizsgálják a nyelvhez kötődő sztereotípiákat és babonákat, és megismerkedjenek egy tárgyilagos, előítéletektől mentes szemlélettel.

A tankönyv hangsúlyozza a nyelv szerepét a közösségi identitás alakításában, miközben kiemelt figyelmet fordít a nyelvi képességek, főként a kommunikációs készségek fejlesztésére. A diákok nem csupán tudásra tesznek szert, hanem élményeket is felhalmozhatnak, miközben mélyül a rálátásuk a nyelv változatos alkalmazási módjaira. A szerző az oktatási anyagban egy leíró módszert követ, amelynek során nem szabályokat szab meg a nyelvhasználatra vonatkozóan, hanem valós példákon keresztül mutatja be, hogyan kommunikálnak ténylegesen a nyelv használói. Ez a megközelítés rámutat arra, hogy a magyar nyelv rendkívül rugalmas és sokszínű, alkalmazható számos kommunikációs helyzetben. A tankönyv hozzájárul ahhoz, hogy a diákok különböző helyzetekben eredményesen használják anyanyelvüket, mivel a kommunikatív kompetencia fejlesztésére is hangsúlyt fektet a nyelvi kompetencia mellett. Tehát tanári segítség mellett mindenki számára érthető, elsajátítható tananyagot közvetít.

A nyelvi tolerancia és sokszínűség témáinak bemutatása részletesen ki van fejtve. A nyelvi tolerancia és a nyelvi alapon történő negatív megkülönböztetés témái bemutatásra kerülnek közérthetően, egyszerűen, mindennapi életből vett példákkal szemlélítve.

41. Beszélgetsetek el hosszabban nagyszületekkel (vagy más idősebb emberekkel) gyermekkorukról, iskolás éveikről. Ha olyan szavakat hallotok, amelyeket ti nem használtok, jegyezzétek fel, és az iskolában közösen beszéljétek meg, találtatok-e eltérést az idősebb nemzedék és a ti szóhasználatotok között!

8. ábra. Nemzedékek közti szóhasználati különbségek vizsgálata

A témát pedig egy olyan gyakorlófeladat (63.) zárja le, amelyben a tanulóknak meg kell nevezniük olyan beszédhelyzeteket, amelyekben az adott kijelentések elhangozhatnak:

63. Nevezetek meg olyan beszédhelyzeteket, ahol elhangozhatnak, illetve olyanokat, ahol nem hangozhatnak el az alábbi mondatok! Nevezeték meg a szituáció elemeit is! Származhat-e hátránya a beszélőnek az adott szituációban abból, ha nem odaillő elemet használ?

- 1 Mi is szeressük a kalácsot!
- 2 Nézz körül alaposabban, mielőtt átmész!
- 3 Na húzzunk innen!
- 4 Nyanya, szabad?
- 5 Erre igazán nem számítottam!
- 6 Ennél egy számmal kisebbet kérek!
- 7 Kecskét vezess, ne meccset!

9. ábra. Stílus és helyzet összhangja a nyelvhasználatban

A tankönyvben nagy jelentőséggel bír az, hogy a helyi kontaktusjelenségekkel színezett nyelvjárások objektíven, tudományosan megalapozottan vannak bemutatva (7. lecke). Az elméleti anyagon kívül több feladat is tartozik hozzá. Ilyen például a 35. feladat, amely alaktani ismeretekre építve tudatosítja a Kárpátalján használt nem köznyelvi tövek nem standard változatát: „Válasszátok ki a szavak közül a nyelvjárási alakokat, majd írjátok melléjük a köznyelvi megfelelőjüket! Függőleges vonallal válasszátok el a szótövet a toldalékoktól! Határozzátok meg két kiválasztott szó töltípusát! nő, lövés, tehen, higy, megynek, vereb, butrot, tűzben, vinnem, húszas, föl, feheret, fát, bokrok, ehét, öregszik, motrok, vidd, husszor, igyad, idd” (Beregszászi 2011).

Tehát minden kapcsolódó feladat azt a célt szolgálja, hogy a kárpátaljai magyar diákok a saját nyelvjárásukat értékesnek és elfogadottnak érezzék a köznyelv elsajátítása közben. Ez a pozitív viszonyulás pedig alapvető fontosságú ahhoz, hogy egészséges nyelvi öntudatuk alakuljon ki, és magabiztosan tudják használni nyelvüket különféle helyzetekben.

A 2011-ben kiadott tankönyv szakított a korábbi, grammatikaközpontú modellel. Helyette pedig a nyelvhasználat gyakorlati részeire helyezi a hangsúlyt, ahol előtérbe kerül a nyelvi változatosság és a kommunikációs kompetenciák fejlesztése. A szemléletváltás összhangban van a nyelvi ideológiák modern megközelítésével, ami szerint a nyelv nem csak szabályrendszer, hanem gyakorlat is, amit befolyásol a beszélő attitűdje és a társadalmi környezet is. A nyelvi változatosság, amelyet a tankönyv előtérbe helyez, és a kommunikációs kompetenciák fejlesztése hozzájárul a tanulók nyelvi tudatosságának és toleranciájának gyarapításához.

4.5 A 2019-ben megjelent 11. osztályos magyar nyelv tankönyvről

A 2019-ben megjelent 11. osztályosoknak szánt új magyar nyelv tankönyv, a 2018-ban kiadott 10. osztályosoknak készült tankönyv folytatásaként értelmezhető. A bevezető szövegben szintén a következőket olvashatjuk: *„A magyar nyelvtanórákon tovább bővíthetitek ismereteiteket...”*. Ebből pedig az következik, hogy a szerzők még mindig nincsenek tisztában a tantárgy nevével, mivel az oktatási hivatalos dokumentumokban és a tankönyv borítóján is a Magyar nyelv elnevezést olvashatjuk. A bevezető szöveg további részeiben a szerzők olyan gondolatokat is megosztanak, amelyek alacsony hatékonyságú szemléletből fakadnak. Így fogalmaznak a továbbiakban: *„Ahhoz, hogy ezt a szép nyelvet megtartsuk és átörökötsük a jövő nemzedék számára, tanulni és ápolni kell. A helyes beszéd és a szép nyelvhasználat csak tanulással érhető el, s egyben fontos szerepet játszik a nyelv megőrzésében”*. Ez a megközelítés kérdéseket vet fel: mit értenek pontosan a szép- és helyes nyelvhasználat alatt? Az anyanyelvi nevelés korszerű szemléletében ezek nem tudományosan meghatározott fogalmak, emellett pedig a standardizmus ideológiáját közvetíti.

A tankönyv a hozzáadó szemlélet helyett felcserélő szemléletet alkalmaz, amely által nyelvi sztereotípiák alakulnak ki a diákokban. Ahelyett, hogy megerősítené a tanulókat anyanyelvük sokszínűségének értékében, inkább kétségeket kelthet bennük, ezzel pedig csökkenti a nyelvhez való pozitív viszonyulás esélyét.

156. Érvelj ezen állítás mellett!

Anyanyelvünk oly mértékben romlik, hogy szükség van törvényes szabályozására.

10. ábra. Érvelési feladat sztereotípiák mentén, nyelvészeti megalapozottság nélkül

Valamint egyértelműen nyelvhelyességi hibának tünteti fel a tankönyv a nákolás, szukszükölés és suksükölés nyelvjárási jelenségeket, ezzel a nyelvi sokszínűség értékét figyelmen kívül hagyja és téves nyelvi normát közvetít a tanulók fel.

Gyakori nyelvhelyességi hibák	
Nákolás	A feltételes mód egyes szám első személyében <i>-nék</i> helyett <i>-nákot</i> használnak: <i>Egész nap csak aludnák.</i>
Suksükölés	A felszólító mód kijelentő módra való alkalmazása: <i>Szeressük ezt a fagyit.</i>
Szükszükölés	Az <i>-szt</i> végű igéket használják helytelenül: <i>Kiossza a könyveket.</i>

11. ábra. A nyelvjárási jelenségek megbélyegzése nyelvhelyességi hibaként

A nyelvi tolerancia és a nyelvi sokszínűség témái csak érintőlegesen kerülnek bemutatásra. A nyelvi tolerancia fontosságáról, valamint magáról a fogalomról sem ejtenek szót a tankönyvben. Említés sem esik a nyelvi megbélyegzésről és következményeiről. A tartalomjegyzékben feltüntetett téma semmilyen formában nem kerül bemutatásra, pusztán címként van jelen (166. oldal). Az eddigi elemzés alapján ez nem meglepő, mivel szemmel láthatóan a tankönyv tartalmi megformáltsága kevésbé van a kárpátaljai helyzetre feldolgozva.

A határon túli magyar nyelvhasználat főbb adatai, tendenciái, a kétnyelvűség, a kettősnyelvűség, kevert nyelvűség kérdései.

A nyelvváltozatot bemutató nyomtatott és elektronikus források tanulmányozása

A tömegkommunikáció, valamint az információs társadalom hatása a nyelvhasználatra

Bizonyára te is sokat hallgatsz rádiót, szeretsz televíziót nézni, kedveled a neked szóló újságokat, képregényeket, s feltehetően jól kezeled a számítógépet, a világhálót. Miközben használod őket, nemcsak a leírt vagy a kimondott szavak hatnak rád, hanem az ezeket kísérő színek, képek, hangok is. Ezekkel a nyelvi és nem nyelvi kódokkal a tömegkommunikációs eszközök valamilyen információt közölnek, tájékoztatnak, vagy felhívják figyelmünket egy érdekes, fontos dologra. A tévé, a rádió, a sajtó által megfogalmazott üzenetekre mi, befogadók azonnal nem felelhetünk, csak később, és igen korlátozott módon van lehetőségünk válasza.

12. ábra. A tankönyv által nem tárgyalt kérdéskör

A tankönyv *A nyelv területi tagolódása: a leggyakoribb nyelvjárásaink jellemzői, területi megjelenésük, a regionális köznyelv jellemzői* című fejezetét követően mindössze két feladat szerepel. Mindkettő három-három hosszabb szépirodalmi idézetre épül, amelyek

„kifejező” felolvasása után a tanulóknak a nyelvjárási beszéd szerepét kell értelmezniük a szövegekben. Az első feladat a tájszavak azonosítására, a második pedig a szerzők nyelvjárásokról alkotott véleményének összehasonlítására ösztönöz:

191. Olvasd el kifejezően az alábbi irodalmi részleteket! Mi lehet a szerepe a szövegben a nyelvjárási beszédnek? Keresd meg a tájszókat az idézetekben!

192. Olvassátok el a szövegrészleteket, és beszéljétek meg, hogyan vélekednek a szerzők a tájnyelvről! Megegyezik-e a véleményük?

13. ábra. *Tájszavak azonosítására és vélemények összehasonlítására irányuló feladatok*

A választott irodalmi részletek nem kifejezetten azt a célt szolgálják, hogy a tanulóknak pozitívabb attitűd alakuljon ki saját nyelvváltozatukkal, nyelvjárásokkal kapcsolatban. Ezzel szemben inkább olyan tudományosan már sokszor cáfolt sztereotípiákat erősítenek, mint például hogy *„Kárpátalján nem beszélnek nyelvjárásban”* vagy, hogy *„csak az idősebbek használják a tájnyelvet”*.

A 2019-es kiadású tankönyv anyagában jól azonosíthatók azok a nyelvi ideológiák, amik befolyásolják a nyelvszemlélet közvetítését az iskolai oktatásban. A tankönyv egésze a standard nyelvváltozatot hangsúlyozza, ami a nyelvi norma előíró jellegű értelmezésében, a „helyes” és „helytelen” nyelvhasználatban, valamint a tanulói nyelvhasználat tudatos szabályozásában nyilvánul meg. A kétnyelvűség és nyelvi sokféleség témája alig jelenik meg a tankönyvben. Annak ellenére, hogy a tanulók kétnyelvű közegben élnek, a tananyag nem tükrözi a nyelvi érintkezés jelenségeit, így a nyelvek közötti váltásra vagy a kétnyelvűség természetes következményeire nem fordít figyelmet. A tankönyv nyelvezete és feladatai azt a benyomást keltik, hogy egy homogén, egynyelvű tanulóközönségnek készült a tankönyv – ami nem reális –, ezáltal figyelmen kívül hagyja a tanulók nyelvi hátterének összetettségét.

A szókölcsonzések és idegen szavak kérdésében a tankönyv egyértelműen purista álláspontot képvisel. Az idegen eredetű szavakat több helyen is kerülendőként, „helytelenként” jeleníti meg, és ösztönzi a magyar megfelelőik használatát, anélkül, hogy figyelembe venné, említene az idegen szavak beépülésének természetes nyelvi folyamatait. A nyelvi tolerancia fogalma – amely a különféle nyelvváltozatok és beszélők közötti egyenlőségen alapul – szinte teljesen hiányzik a tankönyv anyagából.

A tankönyv összességében normakövető ideológiát közvetít, standardizált nyelvhasználatot részesít előnybe, és a nyelv „tisztaságának”, rendszerszerűségének

fenntartását tekinti célnak. A nyelvi változatosság, a kétnyelvűség és a nyelvi rugalmasság csak érintőlegesen jelenik meg. Ez a szemlélet pedig kihívást jelenthet a kárpátaljai magyar diákoknak, mivel a nyelv nem csak szabályrendszer, hanem az önkifejezés, a közösségi élmény, és a kulturális hovatartozás egyik legfőbb hordozója. Ezt szem előtt tartva a tankönyv tartalmának nemcsak a nyelvi normákat, hanem a nyelvi sokszínűséget is értéknek kellene közvetítenie.

4.6 Összegző megállapítások a tankönyvekben megjelenő nyelvi ideológiákról

A tankönyvek nem csak a tantárgyi tudás közvetítői, hanem a társadalmi és nyelvi értékek formálásának is meghatározó eszközei. Ennek értelmében érdemes megfigyelni, hogy a tananyagok milyen nyelvi ideológiákat közvetítenek a tanulók felé – főként hogy ezek a tankönyvek miként viszonyulnak a nyelvi változatossághoz, a nyelvi norma kérdéséhez, és az egyes nyelvváltozatokhoz fűződő társadalmi értékítéletekhez.

Vizsgálatunk során négy kárpátaljai magyar nyelv tankönyvet elemeztünk a nyelvi ideológiák megjelenése szempontjából: Beregszászi Anikó 10. és 11. osztály számára készült tankönyveit, valamint Braun Éva–Zékány Krisztina–Kovács Burkus Erzsébet ugyanazon osztályokra szánt tankönyveit.

Az elemzés alapján elmondható, hogy a Beregszászi Anikó által létrehozott tankönyvek érzékenyebben tükrözik a kétnyelvűség valóságát, a tanulók nyelvi tapasztalatait, és a különböző nyelvi változatok elfogadó szemléletét képviselik előremutató, kiegyensúlyozott megközelítéssel. Érzékelhető a tankönyvben a kétnyelvűséghez való objektív, tudományos eredményeken alapuló viszonyulás, valamint a tanulók esetleges tapasztalatainak figyelembevétele. A szókölcsonzések és idegen szavak átvétele pedig természetesen, a nyelvi gazdagság részeként jelennek meg a tankönyvben.

Ezzel szemben Braun–Zékány–Kovács–Burkus szerzőhármas munkái a nyelvi normakövetés szükségességét képviselik, sokszor a nyelvi változatosság rovására. A tankönyv inkább a standardizmus, a nyelvi purizmus iránti elkötelezettséget és a nyelvi változatosság kontrollált alkalmazását hangsúlyozza, valamint az idegen hatások elkerülését, a nyelvi normák szigorúbb követését sürgeti.

A szókölcsonzések és idegen szavak megítélésében is megmutatkozik a két tankönyv közötti különbség: míg Beregszászi Anikó tankönyvei nyitottan közelítik meg ezeket a jelenségeket, addig a szerzőhármas munkái szigorúbb szemléletet alkalmaznak, és élesebben különböztetik meg a „helyes” és „helytelen” nyelvhasználatot.

A 2010–2011- ben kiadott (Beregszászi 2010, 2011) magyar nyelv tankönyvek nyitott és befogadóbb szemlélete elősegíti a tanulók pozitív nyelvi attitűdjének kialakulását. A nyelv használatának sokfélesége és a kétnyelvűség természetes bemutatása támogatja a tanulók identitását, amely különösen fontos a kárpátaljai magyar diákok számára. Ez a szemlélet segíti a tanulók nyelvi önbecsülésének növekedését, közben pedig bátorítja őket arra, hogy elfogadóbbá váljanak mások nyelvhasználatával szemben.

Ezzel szemben a Braun–Zékány–Kovács-Burkus-féle tankönyvek normatívabb és purisztikusabb megközelítése könnyen kelthet bizonytalanságot vagy megfelelési kényszert a tanulóknál. Különösen, ha a tanuló nyelvhasználata eléri a standard normától. A szigorú helyes–helytelen nyelvhasználat erősítése hozzájárul a megbélyegző nyelvszemlélet kialakulásához, ami csökkenti a tanulók nyelvi önbizalmát, és akadályozza a nyelv alkalmazkodó és kreatív használatát.

Elmondható, hogy a tankönyvek nyelvi ideológiái nem csak elméleti szerkezetek, hanem olyan szemléletformáló tényezők, amelyek hosszú távon befolyásolják a tanulók gondolkodását, nyelvhez való viszonyát és önkifejezését. A Beregszászi Anikó által képviselt, elfogadó és nyitott nyelvszemlélet támogatja a tanulók identitásának megerősödését, és hozzájárul ahhoz, hogy a nyelvi sokszínűséget értéknek, ne akadállyal tekintsék. Ezzel szemben a normatívabb, kevésbé rugalmas tankönyvi megközelítés korlátokat szabhat a nyelvhasználat szabad megélésének, és egyes tanulók számára a kirekesztettség érzését is erősítheti.

Ezek a különbségek megmutatják azt, hogy az anyanyelvoktatásnál nem elegendő a nyelvi rendszer tanítása. Legalább annyira fontos az, hogy milyen értékeket, társadalmi üzeneteket közvetítünk általa. A nyelvi nevelés egyik legfontosabb feladata, hogy a tanulók ne csak „helyesen”, hanem magabiztosan és felelősen is tudjanak élni a nyelv adta lehetőségekkel – ehhez pedig olyan tananyagokra van szükség, amelyek a nyelvet nemcsak szabályként, hanem sokféle formában létező, élő társadalmi jelenséggé mutatják be (Szabó 2015).

ÖSSZEFOGLALÁS

Szakedolgozatom megírásával betekintést nyertem a nyelvi ideológiák és a kárpátaljai magyar nyelv oktatás összefüggéseibe, különös tekintettel, hogy miként jelennek meg és érvényesülnek ezek az ideológiák a tankönyvek szövegeiben, feladataiban. Arra törekedtem, hogy a számomra elérhető szakirodalmak között többet is feldolgozzak, hogy témámat - melynek címe: *Nyelvi ideológiák a kárpátaljai magyar nyelv tankönyvekben 2005- 2025 között* -, több nézőpontból is megtudjam közelíteni, emellett pedig nagyobb tudást szerezzek és több ismeretem legyen ebben a témában.

A munka szakirodalmi részében a nyelvi ideológiák elméleti hátterével és a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetével és oktatási rendszerével foglalkoztunk. A második fejezet a nyelvi ideológiák meghatározásával és történeti áttekintésével indul, majd rávilágít arra, hogyan kapcsolódnak ezek az ideológiák a társadalmi folyamatokhoz. A következő fejezetben pedig a kárpátaljai magyar közösség történeti és társadalmi helyzetét tárgyalja, bemutatva a 2005-2025 közötti nyelvpolitikai változásokat, a tankönyvek jelentőségét a kisebbségi nyelv megőrzésében és az anyanyelvi oktatásban.

A dolgozat negyedik fejezete a nyelvi ideológiák megjelenését részletezi a kárpátaljai magyar nyelv 10-11. osztályos tankönyveiben. Vizsgálatunk során négy kárpátaljai magyar nyelv tankönyvet elemeztünk a nyelvi ideológiák megjelenése szempontjából: Beregszászi Anikó 10. és 11. osztály számára készült tankönyveit, valamint Braun Éva–Zékány Krisztina– Kovács Burkus Erzsébet ugyanazon osztályokra szánt tankönyveit.

A vizsgálat megerősítette a megfogalmazott hipotézist, miszerint *a vizsgált időszakban készült két különböző tankönyvtípus nyelvi szemlélete és ideológiai irányultsága jelentős eltérést mutat egymáshoz képest*. Beregszászi Anikó tankönyvei nyitott és korszerű szemléletet tükröznek: érzékenyen reagál a kárpátaljai nyelvhasználati helyzetre, támogatja a kétnyelvűséget. Ez a szemlélet illeszkedik a nyelvpedagógiai és nyelvszemléleti irányelvekkel. Ezzel szemben a Braun–Zékány– Kovács-Burkus tankönyvekben erőteljesen megjelenik a standardizmus, a nyelvi purizmus és a nyelvi változatosság korlátozott elismerése, ami korlátozott, normakövető, kevésbé elfogadó ideológiát tükröz.

Jövőbeli pedagógusként azt gondolom, hogy törekedni kell arra, hogy olyan szemléletet képviseljünk, és olyan oktatási taneszközöket használjunk, ami elfogadó a nyelvi sokféleséggel szemben, megerősíti a tanulók önbizalmát és pozitív értékeket közvetít. Mivel a nyelvtanítás nemcsak a szabályok megtanítását jelenti, hanem lehetőséget ad arra, hogy toleráns, nyitott és tudatos nyelvhasználókat neveljünk.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Beregszász Anikó 2010. *Magyar nyelv. Stilisztika. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára.* Bukrek Kiadó, Csernyivci.
- Beregszászi Anikó 2011. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára.* Bukrek Kiadó, Csernyivci.
- Beregszászi Anikó 2011. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. In: Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai.* Tinta Könyvkiadó, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest–Beregszász.
- Beregszászi Anikó 2011b. *A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgypedagógiai szemléletváltásáról.* Modern Nyelvoktatás 2011/1.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni.* Tantárgypedagógiai kézikönyv a kárpátaljai magyar iskolák 5-9. osztálya számára. Tinta Kiadó, Budapest.
- Bodó Csanád 2016. *Nyelvi ideológiák és különbségek.* Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Bodó Csanád 2024. *Tizenkét lecke a nyelv, a kultúra és a társas viszonyok tanulmányozásához.* Budapest: az ELTE Bölcsészettudományi Kar dékánja.
- Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I–II.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, Veszprém.
- Braun Éva– Zékány Krisztina – Kovács-Burkus Erzsébet 2018. *Magyar nyelv. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 10. osztálya számára.* Szvit Kiadó, Lviv.
- Braun Éva– Zékány Krisztina – Kovács-Burkus Erzsébet 2019. *Magyar nyelv. Tankönyv az általános oktatási rendszerű tanintézetek 11. osztálya számára.* Szvit Kiadó, Lviv.
- Bucholtz, Mary – Hall, Kira 2005. *Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach.* Discourse Studies.
- Csernicskó István 2022. *Az ukrainai többnyelvűség színe és fonákja.* Méry Ratio–Kisebbségért Pro Minoritate Alapítvány, Budapest.
- Csernicskó, István – Hires-László, Kornélia 2019. Nyelvhasználat Kárpátalján a Tandem 2016 adatai alapján. In: Csernicskó István és Márku Anita szerk., *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.* Ungvár: Autdor-Shark. 65–79.

- Dupka György 1998. *Tudomány, technológia, fejlődés – Eredmények*. Union of Scientific and Engineering Societies of Ukraine, Ungvár.
- Duranti, Alessandro. 1992. *A nyelv kontextusban és a nyelv mint kontextus: A szamoai tisztelet szókincse*. *Annual Review of Anthropology*.
- Fedinec Csilla 2019. *A 2019-es előrehozott parlamenti választások Ukrajnában*. Parlamenti Szemle, 4.
- Gal, Susan 2002. Language ideologies and linguistic diversity: Where culture meets power. In: Keresztes László – Maticsák Sándor szerk., *A magyar nyelv idegenben*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 197.
- Gal, Susan és Judith T. Irvine. 1995. *A nyelvek és tudományágak határai: Hogyan építik fel az ideológiák a különbséget*. *Társadalomkutatás* 62 (4).
- <https://www.nyest.hu/hirek/mik-azok-a-nyelvi-ideologiak>, utolsó megtekintés: 2025.02.05.
- Irvine, Judith T. 1998. *Ideologies of Honorific Language*. In *Language Ideologies: Practice and Theory*.
- Irvine, Judith T. és Susan Gal. 2000. Nyelvideológia és nyelvi differenciálás. In *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities* szerk., Paul V. Kroskrity, Santa Fe, NM: School of American Research Press.
- Jánk István 2014. *Mik azok a nyelvi ideológiák?* Nyelv és Tudomány, 2014. május 9.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Zsuzsanna Éva 2009. Többségi nyelvvel kapcsolatos nyelvi ideológiák kisebbségi magyar környezetben Felvidéken, Vajdaságban és Erdélyben. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 438.
- Kontra Miklós 2006. *Nyelvi tájkép és nyelvpolitika Magyarországon*. Regio, 17(4).
- Laihonen, Petteri 2009a. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Lanstyák István, Menyhárt József és Szabó Mihály Gizella szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.*, Gramma, Dunaszerdahely.
- Laihonen, Petteri 2009b. Nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia).
- Laihonen, Petteri 2011. A nyelvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban. In: Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai,

Tinta Könyvkiadó, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest–Beregszász, 20.

Lanstyák István 2011. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. In: Hires-László Kornélia–Karmacsi Zoltán–Márku Anita szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, Tinta Könyvkiadó, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest–Beregszász.

Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony: Comenius egyetem, 192-193.

Lanstyák István 2017. *Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár)*. (2017.05.31-ei verzió.)

http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (Letöltve: 2025.01.30.)

Molnár József 2018. *Az angol nyelv ismerete Kárpátalján – a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján*. International Conference: Multiculturalism and Diversity in the 21st century, Beregszász.

Nagy Noémi 2019. *Language Rights of European Minorities in the Administration of Justice, Public Administration and Public Services*. International Developments in 2019. In: European Yearbook of Minority Issues 18(2021)/1, 113.

Orosz Ildikó 2012. A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján. In Demeter József szerk., *A Kárpát-medencei tehetséggondozás jó gyakorlatai. Géniuszt Könyvek 26*. Budapest, Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, 135-153.

Pletl Rita 2014. A nyelvtan státusa a kisebbségi anyanyelvoktatásban. In: Vančo Ildikó és Kozmács István szerk., *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra.

Szabó Tamás Péter 2015. *Mi minden fér a képre?*, Nyelv és Tudomány 2015. június 2., <https://www.nyest.hu/hirek/mi-minden-fer-a-kepre>, utolsó megtekintés: 2025.02.05.

Szabó Tamás Péter 2018. *Nyelvi tájak, iskolai terek: Nyelvi ideológiák és az oktatás kapcsolata*. Magyar Nyelvőr, 142(3).

Szalai Andrea megjelenés alatt . Nyelvi ideológiák és társadalmi határok. In: Feischmidt Margit és Kovács Nóra szerk., *Az etnicitás és a kisebbségkutatás elméleti és módszertani irányai az antropológiában*. Budapest: MTA ENKI.

Szanyi F. Eleonóra- Faludi Julianna- Illyés Gergely 2017. *Elvágyódás, elvándorlás – migrációs folyamatok Kárpátalján*. Tanulmány.

Székely Győző 2004. Tankönyvek kisebbségi helyzetben élők számára. In: *Könyv és nevelés*. 6.évf.2sz.

Tolcsvai Nagy Gábor 2017. A nyelv kulturális, ideológiai értelmezése. In: *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest.

РЕЗЮМЕ

У своїй кваліфікаційній роботі я досліджувала зв'язок між мовними ідеологіями та викладанням угорської мови на Закарпатті, приділяючи особливу увагу тому, як ці ідеології з'являються в текстах і завданнях підручників з угорської мови для 10-11 класів. Моя мета полягала в тому, щоб підійти до теми з різних точок зору, тому я спиралася на широкий спектр доступної літератури, приділяючи особливу увагу теоретичному підґрунтю мовних ідеологій та мовній і освітній ситуації угорської громади Закарпаття.

У центральній частині роботи я проаналізувала чотири підручники: підручники Берегсасі та Браун–Зекань–Буркуш для 10-11 класів. Аналіз підтвердив мою гіпотезу про те, що підручники двох авторських колективів відображають різні лінгвістичні підходи та ідеологічні орієнтації. Якщо роботи Аніко Берегсасі репрезентують сучасний, відкритий підхід до мови, чутливо реагуючи на виклики двомовності на Закарпатті, то підручники іншого типу підкреслюють винятковість стандартного мовного різновиду і мають ознаки лінгвістичного пуризму.

Результати мого дослідження показують, що зміст підручників не лише передає лінгвістичні знання, але й формує цінності та мовні установки. Цей висновок може стати основою для подальших досліджень, особливо у вивченні зв'язків між навчальними програмами, практикою викладання та ставленням учнів до мови. Дослідження сприяє підвищенню обізнаності та зосередженню уваги на розвитку освіти мовами меншин та її модернізації на Закарпатті.

Як майбутній педагог, я вважаю це важливим, і результати мого дослідження підтвердили моє прагнення відстоювати освітні практики та використовувати навчальні інструменти, які приймають мовне розмаїття, підвищують впевненість учнів у собі та сприяють відкритому і свідомому використанню мови.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra. <i>Párbeszédgyakorlat kárpátaljai és magyarországi magyar beszélők szóhasználatának vizsgálatára</i>	24
2. ábra. <i>Feladat a családnévhasználatról</i>	24
3. ábra. <i>Kárpátaljai magyar beszédhelyzetek dramatizálása nyelvjárási elemekkel</i>	25
4. ábra. <i>Kétnyelvűség korlátozottságát bemutató dialógusrészlet</i>	25
5. ábra. <i>Kárpátaljai magyar nyelvhasználat kölcsönzött szavai</i>	26
6. ábra. <i>Nyelvhelyességi hibák gyűjtésére irányuló feladat</i>	27
7. ábra. <i>A nyelvjárások leegyszerűsítő tankönyvi ábrázolása</i>	28
8. ábra. <i>Nemzedékek közti szóhasználati különbségek vizsgálata</i>	30
9. ábra. <i>Stílus és helyzet összhangja a nyelvhasználatban</i>	30
10. ábra. <i>Érvelési feladat sztereotípiák mentén, nyelvészeti megalapozottság nélkül</i>	31
11. ábra. <i>A nyelvjárási jelenségek megbélyegzése nyelvhelyességi hibaként</i>	32
12. ábra. <i>A tankönyv által nem tárgyalt kérdéskör</i>	32
13. ábra. <i>Tájszavak azonosítására és vélemények összehasonítására irányuló feladatok</i> .	33

Звіт подібності

метадані

Назва організації

Hungarian College of Higher Education Ferenc Rakoczi II Transcarpathian

Заголовок

Bene Alexandra_Magyar szak_Szakdolgozat_2025-4-36

Науковий керівник / Експерт

Автор **Аніко Чурман-Пушкеш**

підрозділ

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

1.01%

1.01%

КП 1

2.24%

2.24%

КЦ

25

Довжина фрази для коефіцієнта подібності 2

9235

Кількість слів

76341

Кількість символів

Тривога

У цьому розділі ви знайдете інформацію щодо текстових спотворень. Ці спотворення в тексті можуть говорити про МОЖЛИВІ маніпуляції в тексті. Спотворення в тексті можуть мати навмисний характер, але частіше характер технічних помилок при конвертації документа та його збереженні, тому ми рекомендуємо вам підходити до аналізу цього модуля відповідально. У разі виникнення запитань, просимо звертатися до нашої служби підтримки.

Заміна букв	Б	0
Інтервали	A→	0
Мікропробіли	␣	0
Білі знаки	Б	0
Парафрази (SmartMarks)	a	4

Подібності за списком джерел

Нижче наведений список джерел. В цьому списку є джерела із різних баз даних. Колір тексту означає в якому джерелі він був знайдений. Ці джерела і значення Коефіцієнту Подібності не відображають прямого плагіату. Необхідно відкрити кожне джерело і проаналізувати зміст і правильність оформлення джерела.

10 найдовших фраз

Колір тексту

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР	НАЗВА ТА АДРЕСА ДЖЕРЕЛА URL (НАЗВА БАЗИ)	КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)
1	https://znayshov.com/FR/559/1.pdf	36 0.39 %
2	https://znayshov.com/FR/559/1.pdf	17 0.18 %
3	https://znayshov.com/FR/559/1.pdf	14 0.15 %
4	https://web.unideb.hu/~tkis/li_nyhelyesseg-es-nyelvi-ideologia.pdf	12 0.13 %
5	https://web.unideb.hu/~tkis/li_nyhelyesseg-es-nyelvi-ideologia.pdf	8 0.09 %

6

https://web.unideb.hu/~tkis/li_nyhelyesseg-es-nyelvi-ideologia.pdf

6 0.06 %

з домашньої бази даних (0.00 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР

ЗАГОЛОВОК

КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)

з програми обміну базами даних (0.00 %)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР

ЗАГОЛОВОК

КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)

з Інтернету (1.01 %)

ПОРЯДКОВИЙ
НОМЕР

ДЖЕРЕЛО URL

КІЛЬКІСТЬ ІДЕНТИЧНИХ
СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)

1

<https://znayshov.com/FR/559/1.pdf>

67 (3) 0.73 %

2

https://web.unideb.hu/~tkis/li_nyhelyesseg-es-nyelvi-ideologia.pdf

26 (3) 0.28 %

Список прийнятих фрагментів (немає прийнятих фрагментів)

ПОРЯДКОВИЙ НОМЕР

ЗМІСТ

КІЛЬКІСТЬ ОДНАКОВИХ СЛІВ (ФРАГМЕНТІВ)